

CSANÁDVÁRMEGYEI KÖNYVTÁR.

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK:
dr BARNÁ JÁNOS és dr EPERJESY KÁLMÁN.

7.

AZ APÁTFALVAI NYELVJÁRÁS.

IRTA:
TAKÁTS LAJOS.

XB 141077

Köznevelési Könyvtár
1837. évi és
1848. évi
Szabványok
SZEGED

VB 25020

1872
6.

CSANÁDVÁRMEGYEI KÖNYVTÁR.

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK:

dr BARNÁ JÁNOS és dr EPERJESY KÁLMÁN.

7.

AZ APÁTFALVAI NYELVJÁRÁS.

IRTA:

TAKÁTS LAJOS.

Ll. n. 761.

JATE Egyetemi Könyvtár

J910004836

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
Magyar Történelmi Intézet Könyvtára

Lelt. napló: *X* Lez.: VI.

a csoport: *1872* szám.

Sz 101: V B 25020

Apátfalva régi multja.*

A községről először 1332-ben történik említés *Pothfalua*** néven. Már akkor népes helység és parókia. A későbbi időkben így szerepel: Apathfalwa (1415), Apadualua (1445), Patfalva (1447), Appathfalva és Apatfalwa (1469), Apati (1527), Apadfalva (1561), Apadfalwa (1567), Apádfalva (1647), Kis Apadffalwa (1654), Kis Apatfalua (1659).

Lakosairól, birtokosairól sokáig nincs hír. Bizonytalán a Boldogságos Szűzről nevezett csanádi bencés monostornak, illetve a monostor apátjának a tulajdona volt, — ezért kapta az Apátfalva nevet, — mikor pedig a monostor 1493-ban feloszlott, a csanádi püspöké lett. Az 1514-i parasztlázadás alkalmával Báthori István temesi főispán és Csáki Miklós csanádi püspök az apátfalvai síkon ütköztek össze Dózsa György hadával s a kuruc király az itteni révnél húzatta karóba fejjel lefelé a kezébe került püspököt.

A török hódítás végzetes szerencsétlenséget hozott a községre, 1573-ban már egész lakatlan volt. A pozsonyi kir. kamara 1628-i összeírása is elhagyatott helynek mondja. Csak 1650 tájban kezdték újra megszállani katolikus vallású magyarok s akkor — amint föntebb láttuk — Kis Apádfalvának hívták. Mintegy 8—10 család verődött így össze, de nemsokára új veszedelem zúdult a községre: a tatárok 1686-ban elsöpörték.

Az 1690-es években megint népesedett, a marosi határőrvidékhez tartozott s egy volt Uj Csanáddal (Magyarcsanád). A kö-

* Az adatokra nézve l. Borovszky Samu: Csanádvármegye története és Szentkláray Jenő: A csanádegyházmegyei plébániák története.

**) A nép ma is Pátfalvának vagy Pátfolvának hívja.

vetkező évtizedekben ilyen néven vagy megnevezéssel találjuk: az Apátfalvának majd Csanádnak nevezett község, Uj Csanád más-kép Apáthfalva, — s említés van arról, hogy Uj Csanád a régi Apátfalva helyén fekszik. A bécsi udvari haditanács katonáskodó szerbeket telepített ide, de az 1750. és 1751. évben a szerbek egy része kiment Oroszországba s helyükbe oláhok jöttek. Uj Csanád vagy Apátfalva 1751-ig tartozott a szerb határőrvidékhez, akkor a marosi vagy aradi kincstári uradalomba osztották be. Lovász Mihály uradalmi kormányzó 1752-től 1756-ig mintegy 50 magyar családot telepített a már ott lakó szerbekhez és oláhokhoz a környékbeli helységekből és pedig: Ányásról, Földeákról, Makóról, Mindszentről, Orosházáról, Szegedről, Szeléről, Szentesről, Szent Annáról, Szent Mártonról, Tápérol, Vásárhelyről.

Az apátfalvai vagy újcsanádi magyarság külön lakott a szerbektől, majd oláhoktól s mikor a számuk az 500-at meghaladta, a csanádi püspök 1753-ban önálló plébániát szervezett, a kincstár pedig 1757-ben templomot építtetett a számukra. Apátfalvának Csanádtól való teljes elválása 1762-ben történt. A község legrégebb pecsétje 1764-ből való ezzel a körirással: Sigillum Communitatis Apadfalvensis (Apádfalva község pecsétje). 1767-ben már 128 tiszta magyar telkesgazda és 47 magyar zsellér lakja, összesen 964 lélek. A lakosok száma 1768-ban s később új települtekkel is szaporodott a Jászságból, Gömör, Heves, Hont és Nógrád vármegyékből. 1820-ban a Maros árja majdnem egy egész utcát elsodort, 1831-ben pedig a kolera ritkította meg a lakosság sorait. Apátfalva lakosainak a száma az 1920-i összeírás szerint: 5741.

Minthogy a lakosság zöme a környékbeli községekből és a palóc vidékről származik, másrészt meg Apátfalváról és a palóc földről igen sokan telepedtek a szomszéd községekbe is: nagyon könnyű megérteni, hogy Apátfalván s a régi központi járás magyar részein olyan tömördek megegyező vonást találunk nyelv (viselet, szokás stb.) tekintetében.

I. Hangtan.

Bevezetés.

Az apátfalvai nyelvjárás hangtanát jellemzi: 1. az *ë-zés* (észik, hëgyës, szëm), 2. az *i-zés* (fehír, kive, süviny), 3. a *zártabb hangok* kedvelése (borozda, cüvek, furma), 4. az *í, ú, ű*, hosszúsága (tanít, kút, füz), 5. bizonyos mértékű *jésülés* (fony, gyugó, uzsonnya), 6. az *-n* határozójel állandó kettőztetése (fánn, ötenn, szépe.nn), 7. az *l* pótlónyujtásos kihagyása (föd, nekü, vótá).

1. Magánhangzók.

A magánhangzók kiejtése tekintetében az említett sajtáságon kívül még azt jegyezhetjük meg, hogy *â* és *ê* csak pótlónyujtás esetén hangzik (âra, êre). E szavakban *â* van: *âsâ*, *jâkâ*, *âhâ*ⁿ = lesz most, majd kapsz!

a) Minőségi változások.

Zártabb hang nyiltabb helyén.

1. **a : o.** Borozda, fogondzik (fogamzik), halovány, hótt v. vízbe-hótt embër (de: János a Marusba *halt*), komra, konok, (konak=társaság, csoportosulás) körösztü-kocsú (körösztüil-kasul), lobonc (labanc), lógër (lager), magos, magosztal, mondula, mot-ring, nyavoja, nyugosztal v. nyúgosztal, oszt-án, papogány (papagáj), Pátfolva, potkány, rompa, vocsora.

Az *a* általában ritkán lesz zártabbá.

2. **e** hang: **i.** Ádvint, Ágnyis, bâmíszkodík, békivel v. békivel, Billid (Billéd), bilindék, billeg (bélyeg), bugyburik-ul, Csiba (Csépa),

csipél (csépel), dicsír (de: dicsertessék a Jézus Krisztus), dilikcijo (dilectio=dézs magyüjtő kert), dinár, egísss, emiszt, emlik, enyim, enyiszhetlen v. enyszhetetlen, ennyihány (de magában: néhány), eriggy (eredj), fehír, fimlik (fénylik), finyés, girinc, giriny (gőrény), girízd, gyíkiny, igényés, ígíd (lëgyën nekëm a Të ígíd szërint), ígije, ígír, iszkába, itil, izik (ízék), keleviny, kemince, keminy, kik (kék), kím (kém), kímil v. kímill, kíminy, kingyërtya (kéngyertya), kintelen (kénytelen), kinyés, kísik, kísír-t-et, kiszt v. kiszt-et (készt), kisz-ül, kive (kéve), körösztiny, kötőfik, kukurikul, leginy, lepiny, merisz, mitër (méter), önkint, penisz, pintëk, piz, remil v. remill, segíd, süviny, szëginy, szilid, szilindëk, teniszt (tenyészt), termiszet, ligëd, tip (tép), ti-tú (tél-túl), töminy (tömjën), törtinik, turbíkul, veteminy, veriték, vídík, vin-síg, zsebit (zsebivel stb), zsombík-os.

Az *é* (**é*) > *i*-re négy esetben mutatkozik biztos törvény: a.) az *-ény*, *-mény*, *-vény* végű névszóknál (leginy, veteminy, törviny), b.) a *-ség* képzőnél (szüksig), c.) az *-észt* végű igéknél (emiszt, teniszt), d.) a harmadik személyű birtokosjellel ellátott szavak ragozott alakjaiban (kezit, szeminek, térgyirül=térdéröl). A d.) alóli kivételképpen említhető: negyedënn, negyedébül, ötödënn, ötödébül stb. — Ugyancsak az *é* (**é*) > *i*-re megjegyzendő, hogy 1. az *-ék* főnévi végezet többször *-ik*-ké lesz (emlik, izik, kötőfik stb.), de a családi összetartozást kifejező *-ék* soha (apámék, Jánosék); 2. az *-ész* főnév- és igeképző mindig megmarad (kertész, heverész), noha más *-ész* gyakran *-isz* lesz (egísss, kisz, merisz, penisz, bámisz-kodik); 3. az *-l* igeképző előtt, valamint az *-él*, *-gél* képzőben szintén változatlan az *-é* (kefe > kefél, beszél, vetél, keresgél), csak ilyenekben lett *-i*-vé: itil, kímill, remill; 4. az *-él* végződésű főnevekben sem találunk változást (cél, földél, szél, kötél).

3. **O : U.** Alul (alól), búbita, bugáncs, (ágas-) bugas, bugy-buríkul, bujtár, bukor, bukréta, -bul, bútorvány (bojtorján), cinkus, csinus, csuda (de: micsoda), csokoládé, csukor, csuma, csuport, csurog, elpártul, fujt-ós, furma, fúru, gugul (guggol), humi (holmi), hun (hol), hunnan, huva (hova gyakoribb), kancsú, kufa, kúdús, kufër (koffer), kukurikul, kuncsorog, Marus, muhar, mustoha, muzi, natyhatú (nagyható = hatalmaskodó, szájas), nyug (jog), parula, pufók, puhos, pulitéros, pulitikus, punt idájig, puntomos (pontos), putrohos, -rul, rúzza, szagul, sziguru, távul, távúztat (távoztat), -tul, turbíkul, túru, usint (oson), ustor, úta, uzsonnya, vasárus.

4. **Ö : U.** Belül (belől), bújj v. bú (bő), büfög, -bül, bír, bút (böjt), cüvek, csü, düll, düt (dönt), felül (felől), Földiák, fű-

ispány, fűképpenn, fűmestër (fő-), fűszolgabiró, fűtisztelendő, fűtüül, fűtüürész, gyëplű, gyükér, gyün (de: jövendël), hetfű, kísű, kű, lű, lük, mellül (mellől), minű (L. MNyv. VI. 34.)*, pászűrű (párszűrő), pűffeszködik, pűfeteg, -rül, söprű (kimínysöprű), sűtét, sűviny, szű > szűvi (sző), szűvetkëzet, -tül, tű (tő), tűr (tör), tűrül, tűvis, ű (ő), üsztöke.

5. **i : u** (Ajakhangzó nem ajakhangzó helyett). Cűpő, dűcső-sig, hűmlő, nekűk, szűget (inkább: sziget), üdő(-tlen), üsmer.

Szówégi -a, -e sohasem válik zártabbá. E négy szónak *ë* van a végén: lë, në, së, të; a kérdő -e szintén zárt: irsz-ë.

A Nyelvtörténeti Szótár szerint *e* van, Apátfalván pedig *ë* található a következő szavakban: csërfa (de: cservőgy), ëgyënget, eszëlős, gémbërëdik, gënyeccsig v. gönyeccsig, igënyës, mëkkora, mënt (megment, megszabadít), mënyyi, mënte, rebësget, rihës, ësgrëstye (sekrestye), sindëj (zsidely).

Nyiltabb hang zártabb helyén.

1. **i : é.** Addég, cséziój, ém (ime), lénija, mártél (mártír), még (mig), mindég, në végy minket a kísirtetbe, pedég, szék (szik), szélke.

2. **o : a.** Borzas, Gyarak (Gyorok), gyars, hambár, hanvét (honvéd), kálam:ista, Kalafont (Kolofon), kantár (kontár), katalikus, krinalin, lábál, Pancius, rabot (robot), sasë (söse), Sajmosi Észtër (Solymosi), sifanér, tall, Tárnak, tékazló, tékazol, újjanc, újjantan, váras, virganc.

3. **u : o.** Konyorál, moslinca, onoka, pompa (pumpa), Sohojda (Suhajda).

4. **ü : i** (Nem ajakhangzó ajakhangzó helyett). Bibájos, bikfa, (së ize, së) bize, hí (hű), hívës (hűvös), igyefogyott, igyes-bajos, igyetlen, kiltső, kűmíves, mível, ricstkës, rihës, sijed (sűllyed), sindisznó, sirëg-forog, szilém.

Kétféleképpen mondják: hármunkat és hármónkat, ötünket és ötönket, bennünket és bennönket, bennetëket és bennötöket. Idefogható: mënnë és mënnő (mënnél jobban stb.).

A Nyelvtörténeti Szótárból kijegyeztem azokat a szavakat, amelyek *ë*-je helyett Apátfalván *e* hangzik: bërzenkëdik, betű, billeg (bélyeg), csecsemő (de: csëcs) csellëg, csempe, csetlik, dereje, fecske, fehires, fest, edz, égedëz, ékes, elefánt, elég (satis), emlő, engedelëm, érdek, érdes, érces, érdem, eretnek, étkes, gerjed, gelice v. gilice, gesztënye, gyëpes, gyözedelëm, herceg, heves, indsellër, izelit, këgyes, kikes, kérel, kisedelëm, kételkëdik, ketrec, lehël, (hideg-) lelës,

*) MNyv= Magyar Nyelv.

lélek (de: lélekisméret is), lencse, lepedő, lépes, leselkédik, meggy, mekég, mesgye, nem (non), nemzet, neszez, nevekédik, nevel, nyergel, nyersecske, nyekég, pereputty, regemént, rejt, reked, remek, rémete, repdés, részél, rétes, segedelém, sentencia, székes (szikés), szekriny, szemel, szemes, szemermes, szemét, szemetes, szeplő, szöges, terhel, temérdék, tengődik, tipelődik, teremt (de: terém), testaméntom, tévejédik, versenkédik, vétkes.

Az *ë* és *ö* váltakozása.

Azt tapasztaltam, hogy az *ë* helyett szaporodik az *ö*, mert még jól emlékszem a régi öregek beszédére, akik így mondták: bëcsül-et, fëd, kërész-t, pëtrözsejëm, szëg, tëfél, tëpërtő, vërës, — hol-t e szók ma már általában így hangzanak: böcsület, köröszt, pötrözsejëm, szög, tëföl, töpörtő, vörös. Ugylátszik, hogy néhány szó most van ebben az átmeneti állapotban s *ë*-vel, *ö*-vel vegyesen járja. Pl. bëcs: böcs, bëgre: bögre, bëndő: böndő, csëmëge: csömöge, csëreg: csörög, csëkéjj: csökéjj (csekély v. sekély), ëcsëm: öcsëm, ëssze: össze, gënye: gönye (gyenge, erőtlen), gënyeccsig: gönyeccsig, kereskëdő: kereskődő, pëcëk: pöcök, rëttën: rötön (rögtön), sëprű: söprű (seprő), sëriny: söriny: süriny (a ló sörénye, de csak: sëriny=serény), sëtët: sötët: sütët: sitët, szentël: szentöl. — Szen Gyër nap és Szen Gyër gomba (Szent György).

Mindmáig s következetesen megmaradt: ëszik, lëssz, mëg (főnév és kötőszó), szëm (de: szëmöcs vagy szömöcs, szëmöldök v. szömöldök), tész, vësz.

A Czuczor Fogarasi-féle nagy Szótárból kiírtam azokat a szavakat, amelyek ott még *ë*-vel vannak jelölve, Apátfalván azonban már *ö*-vel használatosak: bödön, börsöny, csöbör, csömör, Döbröcön, Dömötör, föld-él, föl, fölött, fönt, fölsig, förgetyű, förtelëm, gölöncsér, görnved, köcsög, köll, öspörös, Örsëbet, pöhøj, pödör, pör, pörköl, pörög, pörsen, pörsøj v. pörső, söpör, tökéll, tönk-re, töm, vödör.

A kötőhangzók.

Ë.

a.) *Névszókbán.* Az idő-, hely- és képeshatározó *-n* jele előtt *ë* szerepel kötőhangzóul: gyëpënn, kímínyënn, névënn, régënn, ünnepeënn.

A számhatározókban kivétel nélkül nyílt *e* a kötőhangzó: ötënn, tízënn, ezrënn. Az *-n* jeles melléknévi határozókban szintén

e van, csak itt találtam *ĕ*-t: betegĕnn, hidegĕnn, ingyĕnn v. ingĕnn, kerekĕnn, melegĕnn, öregĕnn, részĕgĕnn, ridegĕnn. (Az *n* kettőzésére nézve l. a mássalhangzók mennyiségi változását és a bevezetést.)

A kötőhangzóval kapcsolódó egyéb jel, rag (*-k*, *-t*, birtokos-személyjelek) és képző (*-l*, *-s*, *-z*) előtt is gyakori az *ĕ* s jórészt a Czuczor-Fogarasi Előbeszédében megjelölt esetekben. Csakhogy határozott szabályt alig lehet megállapítani. Ott pl. *a-k* többesjel előtt *ĕ* van ezekben az apátfalvai *e*-vel szemben: bĕgyek, gyĕpek, hĕgyek, pĕttyek, szĕmek, — gémek, kertek; a következőkben meg *e* van az apátfalvai *ĕ* helyett: eprĕk, fikĕk (kötőfikĕk), jegyĕk, jelĕk, lenĕk, sebĕk, szĕdrĕk, terhĕk, — jövevényĕk, szĕgínyĕk. Eből azt látni, hogy Apátfalván zavarodás állott be az *ĕ* kötőhangzó tekintetében (hĕgy > hĕgyek, hĕgyet, hĕgyes és hĕgyĕs, hĕgyĕz; terhĕr > terhĕk, terhĕt, terhĕm, terhĕs, terhĕl). Ilyesmi egyébűtt és egyébképpen is észlelhető: redvesĕk és redvessek, havasok és havassak, 5 koronások és 5 koronássak, szúrósok és szurossak, fűzősök és fűzőssek, szellősök és szellőssek — ugyanegy jelentésben. Tulajdonfőnévileg csak: Fejesĕk, Kardosok stb. — Kerĕk > kerekĕk, kerek > kerekĕk.

Apátfalván is meg van az a tünet, hogy némely *-s* képzős melléknévnek két jelentése van a szerint, hogy *e* vagy *ĕ* benne a kötőhangzó: bĕlés az ilyen nevű sütemény, beles a dinnye v. kenyér, — bĕgyĕs a dáma, bĕgyes a golyvás galamb, — hĕgyĕs a nyárs, hĕgyes a vidék, — hejĕs ami jó v. igaz, himlőhejes pl. a gyerek vagy lány.

A többesi *-k* és a birtokos-személyjelek mellett mindig nyílt *e* köti a *-t* tárgyjelet: bĕrésĕket és bĕrésĕmet, fĕdeket és fĕdemet, űzenetĕket és űzenetĕmet stb.

b.) *Igékben*. 1. A jelentő mód jelen idő egyes első és második személyében az alanyi és tárgyias ragozásban egyaránt *ĕ* van: nézĕk: nézĕm, nézĕl: nézĕd; továbbá az alanyi ragozás többes második személyében: eresztĕtĕk. 2. A jelentő módú múlt idő *-tt* -je előtt: vesztĕttem, vesztĕtted stb. 3. Az alanyi ragozású felszólító módbéli egyes és többes harmadik személyben: kérjĕn, kérjĕnek. 4. A birtokos személyjeles főnévi igenév egyes első, második és többes második-személyében: sietnĕm, sietnĕd, sietnĕtĕk.

A főnévből ígét alkotó *-l* és *-z* képzőt is gyakran *ĕ* köti: csípĕl (csépel), fércĕl, hitĕl (megesküszik), pízĕl (pénzel valamiből), űnnepĕl, ĕjjelĕz, hĕgyĕz, űvegĕz. (Ajakhangzók és nem ajakhangzók?)

O.

A mélyhangú igék a felszólító mód többes harmadik személyében az *a* helyett *o*-t kapnak kötőhangzóul: aggyonak, írjonak, mongyonak, tuggyonak.

A nyiltabb *a* és zártabb *o* kötőhangzóra nézve meg kell említenünk egy-két főnév birtokos-személyjeles alakját: lábom, lábod, lábotok, — lábuk; hónom v. honam, hónod v. hónad, hónotok v. hónatok, — hónuk; napam (anyós), napad, napa, napunk, napatok, napuk és napom (a nap), napod, napja stb.

Ö.

Az *ö*, *ü* ajakhangzós igék a felszólító mód többes harmadik személyében mindig *ö*-t vesznek fel: türjönnek, zörögjönnek.

Ugylátszik a felszólító mód többes harmadik személye általánosan az egyes harmadikat követte. Pl. vigyén: vigyének, mongyon: mongyonak, üssön: üssönek.

Két-hangrendű szók.

Bakog: bekég (makog: mekég), bakkant: bekkent (kivakkant, kikottyant valamit), bódorog: bődörög, csirimpol: csörömpöl, csumizsol: gyömszöl, dobog: döbbög, farda: ferde, gondor: göndör, gyomroz: gyömröz, hóbotos: hóbörtös, kapaszkodik: kepeszkedik v. gebeszkedik, kászalódik: kiszülődik, lafatyol: lefetyél, nyafog: nyefég, pityorog v. picsorog: pityérég, puffad: püffed, ringat: rēngēt, sustorog: sīstērēg, sodor: sēdēr, suta: sete, tompa: tōmpe, zotyog: zōtyög (zokog: zökög).

Ikerszók.

Csicsiskál-bubujkál, csiripp-csupp (apró-cseprő), csörtög-börtög (tesz-vesz), dúj-fúj (dúl-fúl), frincēm-francom (cifraság), heprecsórē (félkegyelmű, szeles), hére-hóra (nagy lábon él, ki vagyok-mi vagyok), igyes-bajos, litty-lötty, ordít-vidít, pircēm-porcom (nyalánkság), retye-ruiya (rokonság), ripp-ropp (egy-kettő), rissz-rossz, sipp-sapp (csipog, sipákol), sirég-forog, sūve-főve (léptenyomon, mindig), tisztujj-takaroggy (indulj, lódulj, menj a háztól), üti-véti (üti-védi?).

b) Mennyiségi változások.

1. *Hosszú magánhangzó rövid helyett.* Ágácka, ángol, ammiátt (a miatt), cúkor, hállá, hálládatlan, hátrálék, kórmány, kovásztévő lapocka, kőr (társaskőr), kulláncs, lélekisméret v. léleküsméret (lelkiismeret), megtestesülését megismértük (imádságból), ólló, pápa, rózmaring, távúztat, tükör, tívís, vídik.

A magánhangzóknak pótlónyújtáson kívül való meghosszabbodása úgyszólván csak a most említett esetekre szorítkozik, tehát sokkal szűkebb körű, mint pl. ahogy Désen hallottam, ahol a: bór, jóg, zöld, vólna stb. egészen közönséges.

2. *Rövid magánhangzó hosszú helyett.* Acēlat (acélt), acēlos, ajtatos, akar-akar (akár-akár), bērmálás, beszélék (elvéte), birkozik, csancsog, dēřekajj (derékalj), dícsertessék, ēdēs apám v. anyám, értékű (értékű), eszrevész (elvéte), gancsol (de: gáncsoskodik), hanyadik, hetfű, izēlék (izélek, elvéte), kefēlék (ritkán), Kornēl, korház, korságos, muszaj, ohajt, olmos, ovatos, őrzöm (őrzöttem v. őrztem v. őriztem), sintēr, sohajt, szu, tányēr, zsinoros v. zsinóros.

Az í, ú, ü.

Az *-ít* igevég hosszú (segít, tisztít), az *-ul, -ül* rag és képző rövid (hanyagul, németül, járul, repül). Hosszú *-úl, -ül* csak tőigékben található: gyúl, múl-ik, nyúl-ik, — fül, gyúl, hül (de: dül, sül, szül, ül).

Az *-ú, -ü* szóvég hosszú, akár eredeti (tanú, hegedű), akár záródás folytán keletkezik (sző > szű, tő > tú. L. zártabb hang nyíltabb helyén. 4. ő: ü). Az eredetiek mindig megtartják hosszúságukat, a záródás következtében előállottak eredetijük mennyiségét követik (sző > szű, szőnek > szűnek, szővés > szűvés), csak a cső > csű lesz állandóan hosszú (csővek > csűvek, csőves > csűves).

Rövid *-u, -ü* csak a következő főnevek végén hangzik: alku, batu (batyu), daru, falu, hamu, kapu, kuzsu (irhamellény), lapu, szaru (-fa), szu, — cünü (disznó v. juhköröm), eskü, güzü, ürü.

Azon egytagú tőszavak közül, amelyek belsejében vagy elején *í, ü, ú* van, némelyek állandóan megtartják a hosszú hangot, mások ragozásban vagy képzésben megrövidítik. Rövidülés leginkább akkor áll elő, ha a szótag nyílttá lesz (víz > vi - zes).

a.) *Nem rövidülnek.* Búb, búj-ik, csik, csúf, csúd, fút, füz (ige), gúzs, gyúr, gyül-ik, híd, hij (hí — ige), hijj (-a — főnév), híz-ik, híg, hűt, ír (főnév), íz, kín, kúp, kút, lúg, nyír (ige), nyűg, nyúl (ige és főnév), nyúz, púp, rút, sír (főnév), szij v. szíjj (főnév), szín, szív, szúr (főnév), tyúk, új, újj, út, úsz-ik, üz, víg, zúg, zúz (ige és főnév).

b.) *Csak képzésben rövidülnek.* Biz-ik (biztos, bizodalom, bizonyos stb.), bűn (büntet, büntetlen), csíp (csipkodik, csipédett), csúsz-ik (csuszongál), csúcs (csucsorodik), csücs (csücsök, csücskő), dúr (túr, durkál), dús (duskál v. duszkál), fúr (furakszik, furkál, furkó), füz (-fa > füzes), híg (higgatt), hír (hirtelen), húgy (hugyozik v. huggyozik), húr (hurka, hurok), húz (huzakodik, huzamos, huzat), ír (irkál, iromány), síp (sipít), sír (siralom, sirat), sűg (sugall, sugalmaz, sugdos), súj (súly > sujok), szúr (szurkál), szűgy (szegyes), szűk (szükség), szűr (szűret), szűn-ik (szűnet, szüntelen), tűr (türelm), zsír (zsiradék).

c.) *Ragozásban is, képzésben is rövidülés keletkezik.* Fúl (fultam, fullad stb.), rúd (rudak, rudat, rudas, de: rúdonn), szűz (szüzek, szüzet, szüzesség, de: szüzi, szüzen), tűz (tüzek, tüzet, tüzel, tüzes, de: tűzi, tűzőnn), úr (urak, urat, ural, uras, uraz, de: úri, úronn), víz (vizetek, vizet, vizel, vizes, vizez, de: vízi, vízőnn).

Hús > hushagyó és husvét; tíz > tizenégy stb; húsz > huszonégy stb.

Bir, hum (hunyt), nyil, nyír (-fa), rug, szum (szuny), un — rövid; tud > tudós = bűbajos.

A Nyelvtörténeti Szótárban rövid, Apátfalván hosszú í, ú, ű van ezekben: bajús, bibor, búga, cűkor, csígat, csíra, csíszár, csűnya, csűd -je, dűcsír, dűnom-dűnom, finom, fűrés, gűnár (gunarak, gunarat, gunaram), gyűlöl, gyűszű, hűvatal, hűjány, hűvő, ige, ígír, írat, írigy, kűfár, nyűgosztal (v. nyűgosztal), nyűlász, nyűves, pírongat, sima, sűgár, sűj (sűly), sűrű, szives, szűnyog (szunyokhálló), szűgy, tűkör, vűdám, vűgad, vűdik, vűgyáz (v. vűgyáz), vízi, zsír.

A szótagok számának a változása.

1. *Több szótag.* Dorotva, fölöstök-öm (reggeli), galárizs (kláris), garádics, gyovon-tat, Kalári (Klári), korhódott (korhad), kovártéj, majisztér, tarancsérol, tekenyős béka (mert: teknyő), vakondak (vakond), zsibojog (zsibog).

Leginkább a hangtorlódás kerülése okozta itt a magánhangzók betoldását, noha ezt mondják: friss, krajcár, Krisztus, tromf,

sőt: stráfol, strapál, strázsál. — Érdekes szótagszaporodás: búbita, csikota, csumita.

2. *Kevesebb szótag.* Béb (Béba), billget (billegeti a bölcsőt), éccs (éd's) apám v. anyám, fatty, ke (kehely), komra, künni (külden), Kursa (Kurusa), más' k anyó v. apó (másik anyó v. apó), mé (miért > mié), mík (melyik), prádé, tónni (toldani), Ürs (Ürüs major), zabla. — Köttem stb.

3. *Hangkilökés (elízió).* Ac' ide v. acc' ide (addsa ide), báty' ura (bátyja ura), bodz' fa, gazd' asszony, gazd' uram, gë-rënd' ajja, gë-rënd' alatt, hoc' ide v. hocc' ide (hozdsza ide), há' szen (hát hiszen), jó' karat, kom' asszony, od' adom, rá 'dás, szint' akkora, szint' ojan, tuggy' az Isten, Varg' András János. ('Csém a lebbencs = Biz ügy, öcsém! 'Fijasszony).

Egyéb magánhangzócsere.

Ezen összefoglaló cím alá veszem azokat a magánhangzó-változásokat, amelyek talán csak egyetlen szón észlelhetők s amelyeknek külön rovatokba szedését — éppen ritkaságuk miatt — fölöslegesnek tartom.

Abríncs, ánnye (ejnye), bekkenő, bëllér, békível, csëndér, csészi, csigabuga, ëhën v. ëhun (ehol), eledő, elig (alig), elő (elül), eriszt, ëzé (izé), fárísz (fáraszt), fékető (fejkötő), firhang, fűsű, galiszta, géga: gegő (gége), gírhes, giríny (görény), guliba (kalyiba), gyüpet (tépet, maroknyi), hamarëbb, hátrëbb, hasidék, hasigat, henem, herül (herél), hetis v. hetüs (hetes), hétkeznapló, igy-ë (ügy-e), ínnye (ejnye), jövendël, kalandárijom, katakézmus, kancallárijja, kancsika, kesere, kiféli, komódija, kompëktor (könyvkötő), kontrëktus (szerződés), könyék: könyekëm (könyök), kőrösbogár, kukukk (kakukk), Kuvity (Kövegy), lëdëgrëdál, Mënyhár, medecina, mëgënt v. mëgëst, mëhej (mühely), mihánt (mihelyt), Mörëc, Nagyúsz (Nagyösz), nëmërus (numerus, házsám v. porta), Nyíró (Nyerő), odëbb, öröz, összëmarok, pasztërnák, penetencija, pëngál, pocok, porcolány, pramonát (promenád), rëkrëmal (reklamál), rëzsda, rësta, rezolvista, rëndér, savanya, sërcog, sipánkodik, sohonnábul való, sutú, szurukk (zurück), szükes (szükös), szürrü (szérfü), támísz (támaszt), temërdék, tënta, tërbetyül, testemëntom, tormaszösz (-szesz), üdöttlen (idétlen).

2. Mássalhangzók.

A mássalhangzókkiejtésére nézve megemlítem, hogy az *ly j*-nek hangzik, csak néhány szóban mondják *l*-nek: billeg (bélyeg), guliba (kalyiba), hüle (hülye), luk > liketés, kölök, meszél: meszlés (messzely), pöndöl. Olvasásban, énekekben szinte kivétel nélkül így halljuk: királ, goló, folamodunk stb. — És viszont az *l* egyszerűen *j*-nek ejtődik: ápojít (ápol), bazsajika, főjhő (felhő), ispitáj, majtër, mejj (mell), sajáta, sajétrom, tajiga, tajicska, távojudik.

A népnél országosan divatos hanyagabb, kényelmesebb kiejtést követik az apátfalvaiak is és így az egymás mellé kerülő mássalhangzókat nagy mértékben hasonlókká teszik (gyalló, kovva = kopva, nal lány, pallás, pav vót = pap volt), azonkívül az *m*, *n*, *ny* mássalhangzókat bizonyos helyzetekben nem mondják tisztán, hanem orrhangúan ejtik (apám vót a bíró, idegën földbe pihen, boszorkán lëssz).

a) Minőségi változások.

A magánhangzóknál egy összefoglaló cím alá vettem azokat a változásokat, amelyek szórványosak; a mássalhangzók minőségi változásai nagyobb részint egy-egy vagy néhány szón mutatkoznak, éppen azért nem szedem mindegyiket külön pontba vagy szakaszba, hanem betűrendben közlöm. De a bizonyos törvény szerint igazodó *jésülést* és *hasonulást* (asszimiláció) majd magában tárgyalom.

Acat (aszat), alattonyába (alattomban), ágácka v. ágácfa (akácfa), agyak (agyag), anyak (anyag), áristánc, ártéli v. ártéri (ártézi, néha: ártéloom és ártérom is), atrëc-ol (adrezz), bagazijom

(magazin), bagádzsija, bagony (vagón), bakkant (vakkant), bakog (makog), bagzik (bakzik), bangó (bankó), barzam (balzsam), bátok, bérzég (bezzeg), birsli, bojó (bogyó), bornyú, bórack (borax), Braskó (Blaskovich), brúz (blúz), búgyor (bútor?), bútorvány (bojtorján), butyëlla (butellia), búcke (büszke ember és piszke), celler, ceremórija, cimpla (szimpla), cincëit (dinsztelt), citrus (ciprus), csancsog (csámcsog), Csézár (lónév), Csiba (Csépa), csiklant-ós, csiripol (ciripel), csizma, csökéjj (sekély), dicës (díszes), dövëryázik (tivornyázik), dézma, dombol (tombol), dufla, duflomonn (kétszeresen), dúj-fúj (dúl-fúl), dumbërdó (bombardó), duncos (dunsztos), Dur Sándor (Dull), dúr (túr), durakszik (tolakszik), dúzgazdag, duzmatt (duzzadt), éccaka, ëgyvágy (étvágy), ënniyhány (egynéhány), Ernec (Erneszt), esküdő (esküvő), fakajt (fakaszt), fenyő-doboz (toboz), Ferdinác, fimlik (fénylik), fincsorgat (fintorgat), firnác, fiskáros, fityogtat, flöstök : fölöstök : fölöstököm (reggeli), fódoz (foltoz), fogondzik (fogamzik), fojtomos (folytonos), fölöznek-ës (fölösleg-es), förgetyü (a kocsi pörgetyüje, tréfásan: förgeteg), fuhar, fullajt (fullaszt), fulláng (fulánk), funtus (fundus és pondus), gádzsér, galárizs v. galáris, garad (garat), gecmerkëdik (kecmerkedik, surran, lopódzik), geleb (kebel), Giloda (Giroda), Góbi (Kóbi), göröncs (göröngy), gölöncsér, gréta, gucorog (kucorog), guliba, gunyhó, gurácástej, gyöngyölget (göngyöl), gyün (jön), gyüpet (csipet v. tépet?), gyúr (föltúr stb.), hajma, hangác (hangász), hanvét (honvéd), hanyak, hézak, hévér (hébér), hijándzik, hokmánycsëpp (Hoffmann-csepp), hörësök, hum (huny), hun (hol), hup pang (hoblbank = gyalúpad), igényës, ín (íny), indelkëdik v. inderkëdik (ingerkëdik), ingënn (ingyen), inneccső v. innencső (innenső v. innetső), jádzik, Jenës (Gyenes), kanavác, kangár (kamgarn), káronkodik, káfli (kapszli), kinyó (kígyó), kiterül (kiderül), koha (kova), komëncijó (konvenció), kószijó (kaució), kótyak (kócsag), körösztü-kocsú (körösztü-kasul), közëbbet (középett), kumhátas (kunhátas, lusta), kurádzsiskodik, kúrincsol (kurrenssel kerestet, köröz), Kuvity (Kövegy), külöm-ës, lagzi, lanyhos (langyos), lebëgő (levegő), lëformátos, Lógrint (Lovrin), löcsköl (lötyköl), lopóckodik, macat, magbaváló (-szilva), majáris, manikulás v. manikullás (manipuláns), mán (már), mánglis (mágnes), mihánt v. mihent (mihelyt), mingyán(-t), miriszrál (minisztrál), mitugrác, Mózsës, nyegënye nyárfa, nyug (jog), nyútóckodik, oláj, pakszijó, paksus, palóka (paróka), pamuk, panyor (spanyol), papogány (papagáj), paszúr, patyíz (batíz), pácánmadár, páhádzik

(pályázik), pákja (fáklya), parhét, parkét (barchet), páncéros, pá-szol (pácol), pézmakácsa, piksis, pótyulál (bőnyál), puplikál, puttom (puttony), reckéroz, rēfērás (község kocsisa), rēgrácijó (rekreáció, szünet), rēguta, rēkrēmál, retec (retesz), rezolvista, ribiriom - búcsú (jubileumi búcsú), rózan (józan), sarnyú (sarjú), sarukátēr (zsalugater), sámsomi, secc (szesz), sēdēr (szeder), sindēj (zsindely), Sonkovic (Sonkovics), suglót, szakajt (szakaszt), szalajt (szalaszt), szandár, szarándok, szerbuc, szerviány (szerb), szurukk (zurück), tágul (távol), tám (tán), íemfli (stempli), teniszt (tenyészt), tepszi, tertyed (terjed), Kibek (Kübek), Tigľovics (Keglevics), torom (torony), tömek-ēs (tömeg-es), torzsánkodik (torzsalkodik), trigó (trikó), tróba (próba), tőzek, tület (tüled= jobbra), türök (tülök), ütlek (ütleg), vagyom-os, varancsos v. varancsagos (varangyos), varnyú, vājok (vályog), vāncorog, vét (véd), viack, vicikli (picikli is), zotyog (zokog), zőtyög (zökög), zсібaj.

Ha a mássalhangzók itt felsorolt sokszerű változását végig nézzük, talán azt vehetjük ki szabályul, hogy a -g végű névszók egy részét Apátfalván *k*-val mondják ($g > k$)*: agyak, anyak, bátok, fölöznek (fölösleg), hanyak, hēzak, hōrcsők, kótyak (kócsag), tömek, tőzek, ütlek (ütleg), vājok. De: asztag, csōmpōjeg, fōrgeteg, gombojag, réteg, viszketeg stb.

Hang-átvetés (metathezis) van e szavakban: aclat (atlasz), cutat (tucat), csajhos (csahoj), csanál, faricskál (faragcsál), fērcsēg (frecseg), frospont, geleb (kebel), gyaporít (gyarapít), kalány, kērēláj (kellnerei=söntés), korēla, krastom, kruskibál, lékri, lezsbēl (lebszel?), lēvorver (t), pētlōrijom, porgál iskola, prankót (bankrott), proseccijó, őgyelít (elegyít), rēkrivál, rezenēros, suháng, tērbetyül (térdepel), tilōrkendō, tortyog (trotyog), vilója.

Nem egymás mellett levő ugyanoly két mássalhangzó közül az egyik megváltozik, azaz *disszimiláció* áll be ezekben: danol, dēžēntor, egrecēloz, flanēr, gölōncsēr, gyalánt, kandikál (kandidál), Kalahán (Kanaán), kerepēl, kúnátor v. kullátor (kúrator), lábnyomni, lēformátos, mártél (mártír), pirula, tanál, tenyérni, türköl, tūszkōd (kūzkōd).

A jésülés.

Már említettem, hogy Apátfalván a *ly*-t *j*-nek mondják s azt is, hogy a jésülés, azaz a *d*, *g*, *n*, *t* inyhanggá (gy, ny, ty) vál-

*) V. ö. Horger: Magyar Szavak Története „hēzag és ütleg” a.

toztatása az apátfalvai nyelvjárásnak jellemző sajátása. Később majd látni fogjuk, hogy az egyesszám harmadik személyű birtokos-személyjel *-ja*, *-je* alakját is sokkal nagyobb mértékben használják, mint a köznyelv: akarattya, dűttye (dőlte), (gyērtya) hamvja, katlannya, viz mēntye stb.

Szabály szerint jésülnek: 1. az egytagú *-n* végű igék: feny, fony, keny, vony (bán, csen, jön, szán és von — nem); 2. a több szótagú *-n* végű főnevek: bagony, bútorvány, csalány, dfvány, Dragony, Hērmány, idegēny, ispány, Isvány, kalány, Kálmány, káplány, kappany, kartony, kazány, Mártony, oroszlány, pajzány-os (ágról-szakadt), paplany, porcolány, rokony, román, Salamony, Simony, szappany, szelemēny, Vērony, vászony. Kivétel: bödön (de: bödönnye), gerebēn (de: gerebēnyēz), haszon, katlan, ködmön v. ködmen, szégyēn.

Az *-n* végű szavak jésvolta különösen a *-val*, *-vel* rag kapcsán és magánhangzó előtt érvényesül: rokonnal, rokonnyok, rokony az is.

A jésülés megmarad a főtebbi szavak képezett alakjaiban is: fonyatos, húzó-vonyó, kenyőcs, vonyítás, Vēronyika stb.

Jésüléssel találkozunk továbbá a következő szavakban: Ádány, Ágnyis, ápojít (ápol), bazsajika, búgyor (bútor?), burgungyi (répa), butyēlla, csónyak v. csónyik, döbröcōnyi, Ernyő, évangyélíjom, fityogtat (*fitojt-gat?), főjhő (felhő), Gécēmānyi kert, gyērgyina (georgina), gyikis (dikics), gyug-ó, gyūr (feltūr), hagy (hadd), heptyika v. heptyike (heptika), ispitáj, Katyi (tréfásan), katyula: kátyula: katyuja, kinyēső (kéneső)*, Kohonyic (Kohanec), Kórógyi (Kóródi), kótyak (kócsag), létányija, magányos (magános ismeretlen), majtēr, mejj (mell), nye te (ne te: lóhajtó szó), nyulla (nulla), nyőll, nyőstīn (nőstény), nyőtelen (nőtelen és nőtlen), nyöveszt, oszlatyi (az örökösökről szokták mondani: Közéjük is odabújt oszlatyi), pajzányos, patying, patyiz (batiszt), purgyé (purdé), Rēgyina (Redina major), sajáta, sajétrom, septyibe (sebtiben), suttyog (suttog), szatyin (szatin), szelevárgyi (szeleverdi), szungyikál, tajicska, tajiga, távojodik, térgy, teknyő, Tónyát-Baranyát, Tónyi, uzsonnya.

Éppen a megfordított jelenséggel találkozunk egynémely *-ny* végű szóban: fim-lik (fénylik), hum (huny), in (íny), puttom (puttony), szum (szuny), torom (torony). Ugyanígy: batu (batyu), gēnge (gyenge), ingēnn (ingyen), portáz (portyáz), suttomba (sutytyomban), teniszt (tenyészt).

* V. ö. Horger i. m. „kéneső” a.

A hasonulás (asszimiláció).

1. A $l + j$, $l + r$ és $p + v$ mindig hasonul: ajja (alja), hajjak (haljak, halljak), tanujjon (tanuljon) stb.; barra (balra), halárra (halálra), kötérül (kötélrül) stb. (de: asztára és asztárul, hajnára, reggére; $-l$ végű határozószókra és névutókra l. még kihagyás pótlónyújtással); haravva (harapva), kovva (kopva), lovva (lopva) stb. (de: kalappal, cseréppel stb).

Az elszigeteltnek mondható „telles Szentháromság” és „malasztal telles” a dunántúli „gondulla, üllön“-félékre emlékeztet.

2. Egyébiránt is sokkal gyakoribb a hasonulás, mint a köznyelvben, különösen a $d+l$, $gy+d$, $gy+l$, $gy+t$, $n+l$, $ny+l$, $r+l$ és a $d+n$, $gy+n$, $ny+n$ helyzetben.

A mássalhangzók ily találkozása egy szóban leginkább az igék ragozása alkalmával fordul elő (a $-lak$, lek tárgyas személyjel és a föltételes mód $-na$, $-ne$, $-ná$, $-né$ jele kapcsán), azonkívül összetett szavakban, az $r+l$ pedig képzett főnevekben és melléknevekben is. Példák: allak ($adlak$), babéllevél ($babérlevél$), béllő ($bérlő$), fottán ($fogytán$), gyakorlat ($gyakorlat$), gyalló ($gyarló$), halak ($hagylak$), hanni ($hagyni$), hannagy ($hadnagy$), hasolló ($hasonló$), hánna ($hányna$), írilli ($írigyli$), kállátós ($kárlátós$), kicsilli ($kicsinyli$), killódik ($kínlódik$), kollát ($korlát$), künni ($küldni$), nad darab ($nagy darab$), Nallak ($Nagylak$), palló ($padló$), pallás ($padlás$), pazalló ($pazarló$), pollad ($portad$), salló ($sarló$), szalannék ($szaladnék$), talló ($tarló$), tónni ($toldni$) tunna ($tudna$), ullap ($urlaub$), vásallok ($vásárlók$), vitolla ($vitorla$), zavallak ($zavarlak$). De: híd-lás, vedlik. — Az n és ny a $-lak$, $-lek$ előtt nem hasonul, hanem orrhangúan ejtődik: megszáⁿlak (megszánlak), kiháⁿlak (kihánylak). — Sínlódik (sínylődik).

Más hasonulási esetek: Ányis (Ágnes), éccer (de: éty szál v. ész szál), néccer (de: néty- szögű v. nész- szögű), paffont (pak-fong), réttén v. röttön (rögtön), ténnap (tegnap).

3. Nem ugyanazon szó belsejében, hanem a beszédben egymás mellé kerülő szók kapcsolatában szintén közönséges a hasonulás vagy a közeledés: acs csak nem tészi (azt csak . . .), af furkájja, ap pedig, Bálim bácsi, Kics Csanád, Nacs Csanád, Fere-m bácsi, fom még (fogd meg), hal lám (hadd lám), hocs csak ki (hozd . . .), hol lëssz (hogya lesz), hot tudod (hogya tudod), Józsëp bácsi, kalav van a fejinn, kab be + kaf fő + kam még (kapd be + kapd föl + kapd meg; éppen így az összes $-p$ végű igék: csíp, harap, lép, lop, szop, típ=tép stb.), kévvisező, Naj

Jóska (Nagy . . .), nál lány, Nas Sándor, naty patka, nécs csak (nézd csak), nasz-szērű (nagy-szerű), navvilág (napvilág), pav vót (pap volt), Rász szem Pétër v. Rá szem Pétër (Rác szent Péter), szap ki (szabd ki), Szem Miháj v. Sze Miháj, Szem Miklós v. Sze Miklós, út teccik (úgy tetszik), vas sè (vagy se), vaty-tyúk (vadtyúk), vèt föl (vedd föl). — Hun lëssz (hol lesz).

A mint e példákbl látszik, csak a hátraható hasonulás járja. A *-val*, *-vel* a köznyelvvvel megegyezőleg változik, a *-vá*, *-vé*-re nézve lásd a névragozásról szóló fejezetet. — A mutató *az* és *ez* általában hasonul. — A *p+v* egymás után levő szavakban is mindig hasonul.

b) Mennyiségi változások.

1. *Hosszú mássalhangzó rövid helyett.* Abálló, alullam (s más birtokos-személyjeles névutók), annékű (affölött, ammellett stb.), bággyatt, bakkancs, béllés, béllött (bélelt), billeg (bélyeg), csinádd (csináld, l. kihagyás pótlónyújtással), csinátt út (csinált út, l. u. o. és névszóképzés), csökkéjj, düll-ed, egíssz (egész), eggy -etlen, éllesztő, esső, föll (fő), föligyellő, fulláng (fulánk), fútyüllő-s, gállantos, gömője, gyüll-ad, gyüllik, hállá (hála), hálló, hátallás, hejjed (helyed), javasollom, kártyapillër v. kártyaspillër, kedvelli, kettyög, kézellő, kijjebb, kijjé (kié), kissebb, kocsonnya, közébbet v. középpet (középen), lábbad, lëssz, májj, méjj (mély), mezítlább, nállam, nyíllik, nyöll, nyüllik, papuccsa, pecsenye, rullam v. rüllam, sáppad, sétálló (az óra sétálója), szógáll-ó, szóll-it, talpalló piz (a csösz fáradozás: díja), tarkállik, tárgyallás, tellik, termellő, tökälletés, túllem v. túllem, újj (új), utánnam.

Legtöbbször az *l* nyúlik meg. A magánhangzóra végződő tőszókból képezett *-l* végű igékben mindig: föll, nyöll, szógáll, szóll. — Hasonlóképpen a következő birtokos-személyjeles ragokban és névutókban: nállam, rüllam, túllem (de: velem), — alullam, belüllem, elüllem, felüllem, fölüllem, közüllünk, mellüllem*. — L. még az *-ll* igeképzőt.

Továbbá az *-s* végű melléknevek e mássalhangzójukat következetesen megnyújtják: 1. A közép és felsőfokban: fínyessebb, hëgyessebb és hëgyessebb, magossabb, pirossabb, üressebb; 2. mint melléknévi határozók: fínyessenn, hëgyessenn, magossann, pirossann, üressenn; 3. a *-k* többesjel és a *-t* tárgyjel előtt azonban

* V. ö. TMNy. 677; TMNy = Símonyi: Tuzetes Magyar Nyelvtan.

csak akkor, ha e jeleket nyiltabb kötőhangzóval csatoljuk: finyéssek (de; finyésék), hëgyéssek (de: hëgyésék), magossak (de: magosok), pirossak (de: pirosok), üressék (de: üresék), — finyésset, hëgyésset, magossat, pirossat, üresset; 4. a birtokos-szemólyjel előtt az egyesszámú harmadik személyben: erösse, pirossa (az erössit, a pirossát válogatom). — Éppen így: kopassza, szárazza stb.

Egymagában áll: kevesebb, kevesenn, kevesek, keveset.

Hely- és képehatározói használatban a szóvégi -s nem nyúlik meg és a kötőhangzó zárt: Mik véginn fogjam? A hëgyésënn. — Mik fánn van a fészék? A magosonn.

Az -n határozójel mindig hosszú: bëtégënn, fánn, nevemënn, ötënn, szépen, ünnepeënn. — Éppen így: itthonn, otthonn. De: tizënégy stb., huszonëgy stb., tesëálló v. testëálló.

2. *Rövid mássalhangzó hosszú helyett.* Acide (accide: addsza ide), ad ide (add . . .), agyon Isten (adion), alégál (allegálja magát = ígérkezik), álom v. álam (állam), álomás, gugul, hocide (hoccide: hozdsza ide), kitejesedik (kitejjesedik: kiteljesedik), kolëga, kufër (koffer), mak (makk), mënyország v. mënyek országa, milijom, porcolány, szakál, szálít, tejes rúzsa (teljes,) tèteti magát, trefel, ubony (zubzony), válalkozik, var (varr), vata, viszája, virad, viraszt, vízintës (vízszintes), zsúpol (zsuppol).

c) A mássalhangzók számának a változása.

Több mássalhangzó.

1. *Bövíülés.* Borozda-billegtető, bugyburikul, borongat, bocsját, csalárd (család), csirimpol (lármaíz), ëggyvívású, elevenen, gájsz (gáz), gyovon, hajint, hullajt, huncfut, imáld, kajtat (kutat), Kalahán (Kanaán), kalahúz, kámva (káva, — kút, rësta, szita kámvája), kásmálódik, kizsakartva, könyvedzik v. könnyedzik, kúszmál, máshutt v. máshunt (valamint: néhutt v. néhünt. V. ö. TMNy 681), Nóvé, rémíszto-ő, rézsuntos, rivaszt, slingël, sujmos (súlyos), századlék, tēhendő, Tolvajdíja, tortáta, zaboda (ovoda), zënyëm (enyëm), züvé (övé).

Hangrés (hiátus) nincs, legtöbb esetben *j* szerepel hézagtól-tól: díj, házaji stb. (L. még a fõntebbi szavak közt: Kalahán, kalahúz, Nóvé, rivaszt, tēhendő). — Szu > szuhos (szú > szuvas).

2. *Toldás.* Araszt (arasz), bagoj és bagjozik (bagó), bolondán v. rabán tész, bújj (bő), elejinten v. elejintén (eleinte), ellent (biz-

tosít a jég ellent), elillant (illan), ereszet (eresz), görgöj (görgő rësta), hajdantan, hajdúr, hosszantan, jóván tész, kísirt (kísér), Kalafont (Kolofon), kanapér, kázsmért, kelt káposzta, könyv (könnny), koránt, korságosán tész, kriptáj, lëkösöznt (lekösözön), Lógrint (Lovrin), mëgintelen (megint), milijom, múlován lëtt (annyiba maradt), régënten, rekeszt (rekesz), rokkantott, sifanér, sorompoj, szakaszt (szakasz), támaszt (támasz), tapaszt (tapasz), telefont (-oz, -ol), tulipánt, újjantan, usint (oson), választ (válasz), viack.

A -v tövü igék némelyikének ragtalan alakjában toldásképpen -j-t vagy -ll-t látunk: fúj, búj, rij szij, és — föll, nyöll.

Olvasásban, énekben: jaj „az“ gonoszoknak, mint „az“ kigyók marják stb.

„Elejinten v. elejintën, eleventen, hajdantan, hosszantan, régënten, újjantan“ nyomosító elemeire (-te + n) l. TMNy. 644—645. — „Bolondán tész, jóván tész, múlován lëssz“ nyomosító -n-jére nézve l. TMNy. 673. E toldás -n valószínűleg hosszú.

Kevesebb mássalhangzó.

1. *Kihagyás.* A szavak belsejéből olykor-olykor kimarad egy mássalhangzó a nélkül, hogy magánhangzózváltozást okozna: aután v. asztán (azután), bácsak, bisalma, bogár: bogarak (bolgár), eshajnal, éfél, Gënojéva, humi (holmi), ikább, ispektor, (korhé) fátër, marul (marjul), pászúrú (párszúrö), pitar, píz, rátotta, rohad, szaporíhat, széhet (szedhet), terpetin, tesënálló, tesvér, tömíny (tömjén), únyi (újjnyi), virad.

Néha egész szótag is elmarad: az istállát (az istállóját), écs ám (édes anyám), kéne v. kõne v. kék v. kõk (kellene), kiódzik (kioldózik), klánét, köttem (kötöttem), mángol, nem tom, nem iod (tudod), örebbik uram (öregebbik v. öregbik?), rëkiás mise (rekviemes), zargat.

2. *Kopás elül.* Acskó, ártányi v. jártányi, katyula, Oltány, panyor (spanyol), parhét, párga, pórol, porkasza (sparkassa), pric-cël, pacéroz (spacíroz), tiglinc, trimfli, tukatúros, ubony.

3. *Kopás hátul.* Adi (add ide), aci (addsa ide), ádvín, borbé, fé' fërtáj, fé' bolond, fé' szëmü, fé' szër, fog rá, fok ki, fom mëg (fogj v. fogd), fojos (folyosó), fúr (fúrj), gané> ganél, gazda (gazdag), Gergé, ha! v. hallga! (hallgass, figyelj), hisz v. isz (hiszen), hoci (hozdsza ide), kab be —|— kaf fő —|— kam mëg —|— kap ki (kapd v. kapj), kangár, karé (de: karéj v. karaj is), ke (kehely — ket, kebe stb.), ken (kend, sohasem: kê v. kéd; többese: kenték), korhé, maj (majd), Mënyhár, mingyá (-n = mindjárt), mi' csinál, mi'

csinász, mi' csia (mit csinálsz v. mit csinál = tessék?), mit paran (mit parancsol), pá' szárító, pá' szűrű (pár-), paré, pörső v. pör-sőj, ré (rév), rosté (de: kastéj), serege (seregély), szap ki (szabd v. szabj), Sze Miháj, Szen Gyër nap és Szen Gyër gomba v. Szen Gyër napi gomba (Szent György nap és Szent György napi gomba), szi' bátorító, taré (de: taréj v. taraj is), tengé, túr'-szenveggy, var (varr), vár' csak, vár'rá, vastengé's. — De: fej> fékető, fertáj, ke-sej, pej ráspoj, szeméj, tej> téfól v. téfél, törkőj; félakó, féleszű stb.

A kikagyasok és kopások egy részét a mássalhangzók torló-dása okozza: Bálim bácsi, bolon' jószág, bolon' kocsi (kőrhinta), ekszra, Ferem bácsi, fog' csak még (fogd), ispektor, káfli v. kafli (kapszli), kangár, kaszroj, katyula, könbül (könyvből), pészra, pricc, temfli v. templi, trimfli, trupántli (strumpfbandl=harisnyakötő), — bár amint már említettem: drót, tromf, strázsál is használatos.

4. *Kihagyás és kopás pótlónyújtással.* Már az idézett *Gergé, korhé, tengé* szavakban is láttuk a kopás után nyíltá lett szótag magánhangzójának a megnyúlását; itt azokat az eseteket vizsgáljuk, amelyekben a mássalhangzó kihagyása vagy lekopása rendszeresen pótlónyújtással jár. Megjegyzendő, hogy a meghoszszabbodott magánhangzó megtartja eredeti minőségét (csak: büt, dütt, hótt, kúdús, mére < merre, mérü v. mérül < merről).

a). *Kihagyás.* A szó belsejéből *j*, legtöbbször *l* esik ki. Csak pár helyen találtam egyebet: ára, êre, amâra, emêre, ârul, êêrul, amâarul, emêrül (de: arra a kocsira stb.), dütt (dönt), fóró, lúp (lump), stímol v. stímél, súma (summa), mütër (mutter: anyacsavar), udvâra (udvarra), udvârul (udvarról).

A *j* kiesésére is csak néhány eset van: bútorvány, büt, êny-nye v. ennye (ejnye), éfél, gyút, gyút, házli (hajzli), hêre v. hejre, nyút, téfól, únyi = újnyi. — De: bojt, bujt, bujtár, ejt, fejt, fujt (fojt), hajnal, hajt, lejt, ohajt, rejt, rojt, sohajt stb.

Az *ly* helyett mondott *j* nem esik ki: fojvást, májva, méjyre, pojva stb. De: mé' hejenn (mely v. milyen helyen), mé' tájonn.

Az *l* kimaradása rendszerint a pillanatnyi fog- és ínyhangok előtt észlelhető. Tőszavakban vagy olyan szavakban, amelyekben az *-l-* állandóan magánhangzó után és mássalhangzó előtt áll, e kieséseket jegyeztem föl: bót, böcső, csónyak, dógozik, erkőcs, férehej, fészër, fét (félt valakit), fód, fót, föld, gyócs, gyümőcs, hód

(hold), hónap (ho nap), kiját (kiált), kóbász, kőccsön, köt (költ), kődök, kücs, kúdús, kúd, mónár, nékü (nélkül), ócsó, ód (old), ódal, ólákodik, ót (olt v. ojt), ótár, ót (ruhát ölt és túvel ölt), nyóc, páca, póc, sūdō, szemőcs v. szömőcs, szógáll és szógálló (de : szolgál, szolgálíró), táca, tátos, tód, Tónyát-Baranyát, tőcsér, tőgy (-fa), tőt (tölt), vát (vált), vót, vőgy, ződ, zsód (zsold). Ugy-látszik, az egytagú szavak jobbára idetartoznak.

A most említett szavakkal, másrészt a különböző vidékek nyelvjárásával szemben érdemesnek tartom idejegyezni azokat a szavakat, amelyek hasonló helyzetben megtartják az *l*-t: alma, alsó, áld, álmos, aszalt (-szilva), belső, boldog, bolha, bölcs, elme, első, fölső, gyilkos, halmos, hatalmas, Julcsa, kelme, kilső v. külső, nyiltann, oltalmaz, olvad, olvas, szalma, szélső, szemöldök v. szömöldök, szolgál, tilt, üldöz, váltó.

A ragozásban és képzésben már bizonyos szabályszerűség mutatkozik a szótagzáró közbülső *l* kiesésére nézve.

Az *-ál, -él, -il* (eredeti), *-ul* (és *-ül*), *-ül* (és *-ül*) végű igékből ez az *l* mindig kiesik, ha utána csak mássalhangzóból álló vagy mássalhangzóval kezdődő jel, rag, képző következik (Nem *-lak, -lek* vagy *j!*): csinál > csinász, csinának, csináhat, csináni stb; beszél > beszétem, beszénék, beszéget stb (*él* kivétel); símul > símúnak, símúna, símúhat stb; nyúll-ik (nyúl-) > nyúsz, nyút, nyúkál stb; ül > ütök, úni, űve, ütet stb. (*szül* kivétel); gyüll-ik (gyül-) > gyűnek, gyűni, gyűve stb. — Az *-ál, -él, -ül, -ül* végzet *l*-jének a kiesése tulajdonképpen nem idéz elő pótlónyújtást, mert itt a magánhangzó úgy is hosszú. — Éppen így: nyíllik > nyít, nyína, nyini, nyiva stb. (de : nyiltann, nyilván = bizonyára, valószínűleg).

Az *-al, -él, -il* (<*-él*) végű igéken éppen az ellenkezőt tapasztaljuk, mert *l*-jük mindig megmarad. Pl. vigasztal > vigasztalsz, vigasztaltam, vigasztalni stb; fércél > fércélt, fércélném, fércélve, fércélhet stb; ítél (<ítél) > ítélisz, ítéltem, ítélni, ítélhet stb. Kivétel a *hal* igének ez az alakja: *hótt* embér, *hótt*-komra (hullaház), *hóttá* napjáig, *hótt* tetem.

Az *-el, -ol, -öl* végű igékre nem tudtam határozott törvényt megállapítani, de inkább megmarad az *l*. Mert: tördel > tördész, tördétünk, tördénék, tördéhet; parancsol > parancsónak, parancsóni, parancsógat, parancsóva stb. (éppen így: locsol, morzsol, szöll); pöröl > pörösz, pörötem, pöröni. De: igyel > igyelték, igyelt, igyelne, igyelve stb. (éppen így: kel, lel, nyel); sírbakol > sírbakolnak, sírbakoltunk, sírbakolhat stb. (éppen így: rabol, tol); gyű-

löl> gyűlölsz, gyűlölt, gyűlölni stb. (éppen így: öl). — A *vagyok* ige mult ideje és föltételes módja a *vol-* töből így van: vótam, vótá, vót stb., vónék, vóná, vóna stb. — Vesd össze még: lese/kedik, vise/kedik, locso/kodik, gyűlö/kodik, — de: hurcókodik, lüvődözik stb. — Erőkodik, erötet v. erötтет.

A tárgyias igeragozás felszólító módjának egyes második személyében az *l* kiesése után pótlásul nemcsak a magánhangzó válik hosszúvá, hanem a személyjel is: csinádd, kefédd, tördédd, parancsódd, pörödd, tanúdd, türrüdd.

Ugyane jelenséggel találkozunk akkor is, ha az *l* a bevégzett cselekvésű melléknévi igenév *-t* képzője előtt esik ki: csinált út, hátt víz (hált víz = az előző napon hozott víz), hótt ember, kőttes (kelt tészta), sütt alma, szájahútt.

Határozószókból, névutókból mindig kiesik *l* a *-ra*, *-re* és *-rul*, *-rül* (ról-, -ről) előtt: alul> alára és alúrul; belül> belüre és belúrül; elő (elül)> előre és előrül; fölül> fölüre és fölürül; hátul> hátúra és hátúrul; kívül> kívüre és kívürül; közel> közére, és közérül; távol> távúra és távúrul; túl> túrul (v. túrrul, mindig: túrra; *túnú* v. *túnún*—*túlnól*?). Éppen így: asztára és asztáru, hajnára, nappára, réggére. — De: átal> átarra és átarrul.

Ezenfelül még a következő esetekben marad ki pótlónyújtással: hátul> hátúja, hátúsó; közel> közéget; pokóvar (pokolvar); túl> túnan és túnat, túsó (de: alsó, belső stb. l. föntebb); utol v. utól> utóér, utójára, utósó.

b). *Kopás*. A szó végéről *l* és *r* szokott lekopni pótlónyújtással. — L. még föntebb kopás hátul!

Az *l* következetesen és kivétel nélkül leesik a *-nál*, *-nél* ragból: házná, pékné stb. Továbbá e szavak végéről: jó (jól), elő (elül: előjáró, előül), tí-tú (tél-túl), utó': utóéri.

Le is kopik, meg is marad a *-bul*, *-bül*, *-rul*, *-rül*, *-tul*, *-tül*, *-stul*, *-stül*, *-ul*, *-ül* (ide leginkább melléknévi határozók és névutók tartoznak), *-val*, *-vel* ragban: házbú v. házbul, fárú v. fárul, apámtú v. apámtul, lovastú v. lovastul, rosszú v. rosszul, látójú v. látójul (látóul), söprüvé v. söprüvel (pótlónyújtás nélkül: hajadonföve). — *Határozószók és névutók*: alú v. alul (alól és alul), belú v. belül, elő (elül, előjáróság), elú v. elül (elői), felú v. fölül (felől v. felül. Az erdő felú gyün, jobb felú fekszik), fölú v. fölül (A zsák fölú vót), hátú v. hátul, kívú v. kívül, közú v. közül, mellú v. mellül, megú v. megül (mögül), nékú v. nélkül, szigurú v. szigurul (szigorul, szigorúan). Ugyancsak ilyen természetűek:

ê v. el, éjjê-nappâ v. éjjel-nappal, fõ v. föl, közê v. közel, réggê v. réggel.

E második csoportba tartozó szóalakok *l*-je rendszeren akkor marad meg, ha az utána következő szó magánhangzón kezdődik. De azért ilyenkor is szerepelhet a pótlónyújtásos alak, csupán az *el* és *fõl* igekötők nem túrik a hangrést: évitte v. elvitte, elatta, fõbukott v. fõlbukott, fõliratkozott. Éppen ilyen sajátosságot mutat a *fél* > *fébolond* és *féleszû*. (Férebeshél, férehej, fészér, de: félnek a fele!)

Igealakok végérõl mindig lekopik a mult idõben: jártá; a fõltételes módban: járná (=járnál) és a felszõllító módban az ikés és iktelen igékbõl egyaránt: ugorjá, járjá. — A jelen idõ egyes második személyében le is kopik, meg is marad: ugró v. ugrol.

Sem fõnevek, sem igék ragtalan alakjából nem esik le a *l*: fonál, levél, parancsol, ül. Kivétel: kõ v. kõll (kell), továbbá a *kend*-del kapcsolatos ragtalan igék: csiná kend, beszé kend, fordú kend, õrú kend. Ugyanazon igék viselkednek így, amelyeket fõntebb a ragozásban és képzésben elõforduló pótlónyújtásos kihagyásnál láttunk. Ebbõl azt lehet következtetni, hogy az ilyen szerepû *kend*-et nem is érzik önálló szónak, hanem a megtisztelést, vagy ahogy Apátfalván mondják: a *mégbõcsülést* kifejezõ személyjelnek. (L. az igeragozásról szóló szakaszt.)

Mikor az „*l*” hosszú magánhangzó után kopik le, tulajdonképpen nem lehet pótlónyújtásról beszélni; ha mégis idevettem ezeket az eseteket is, azért tettem, hogy az azonos vagy rokon jelenségeket ne kelljen szétválasztanom.

Az *r* három tõszónak a végérõl esik le pótlónyújtással: for-adalom (forr), hamâ v. hamar, ór-ol (orr). A *varr* utolsó *r*-je szintén lekopik, de a magánhangzó rövid marad: var.

A *-kor*, *-szor*, *-szér*, *-ször* ragok *r*-je le is kopik, meg is marad: mikó v. mikor, husvétkó v. husvétkor, háromszó v. háromszor, ezérszé v. ezérszér, õccó v. õccör (õtször).

Az „-ért” ragban kétszeres kopás történik s alakja csak -é: fájé (fáért), pizé (pénzért); — idetartozik még: mer v. mē (mert — kötõszó), mingyá v. mingyán (mindjárt).

Különös változás és kopás mutatkozik a „mihelyt” szón: mihent v. mihen és mihánt v. mihán.

A *-gat*, *-get* és *-hat*, *-het* elõtt így változnak vagy kopnak az *-ít* végû igék: fesziget, fenyiget, hasigat (és: hasidék), meriget, teriget, szorigat, tanígat; feszíthet v. feszíhet, meríthet v. meríhet, szoríthat v. szoríhat, taníthat v. taníhat.

II. Szóképzés, ragozás.

Szótövek.

A *-v-* tövekre nézve a következőket jegyezhetjük meg: búj-ok, fúj-ok, híj-ok, rij-ok, szíj-ok; fő v. főll (fövő), nyő v. nyöll: nyövök v. nyöllök (nyövés); búj v. bújj = bő (de: búvenn stb.), csű (cső) > csúvek, csúves stb., daru > daruk, darut (de: darvadozik), hamu > hamut, hamuja (de: hamvas, a gyertya hamvja), mag > magok, magot, magom (de: magvas, magvadzik), szu > szuhos, tetű > tetút, tetűm (de: tetvek, tetves, tetvéz). — Gyevi (Győ).

2. A „csikó, disznó, vessző“ stb. birtokos-személyjeles alakjait vegyesen használják: csikója v. csikaja, vesszője v. vesszeje stb. De csak: ereje, az eszéd veleje. Tető > teiejéz (tetőz), Szecsei (Szecső).

3. „Csíp, tıp (tép)“ mélyhangú (de: csipéd, csipédett; tıpás); bél: beled v. béléd; ángyó: ángyom, ángyod stb.; acélat, arant (aranyat), cúkort, litrét, motrot, olajt, rézt, rozst, tükört; bornyú (bornya v. bornyajaja), sarnyú (sarjadék v. sarnyadék), varnyú; túsök.

4. *-béli*: pokolbéli, szívbéli; *-lévő*: hátralévő, ottlevő; *-tévő*: kovásztévő lapocka, mitévő.

Szóképzés.

1. A *névszóképzők*, illetve a névszóképzési sajátságok közül különös figyelmet érdemelnek a következők:

-más. Hallomás, halomás, látomás, tudomás.

-s (-ós). Adogatós (játék), csiklantós, földadós (játék), fujtós, futós, guritós (játék), hajtós (lassú, lusta), ivós (híg kevert); iszos (iszákos, részeg), piritos, szopos.

-ó, -ő. Sokszor zártabbá lesz: fúrú, gyöplü v. gyöplű, kísű, nagyhatú (nagyszájú, hatalmaskodó), pászúrú (párszűrő), söprű (kímínysöprű), túrú. De: tēpértő v. tōpörtő.

-andó, -endő. Az ilyen képzővel ellátott szavak sohasem fejeznek ki kellést, szükségességet, szándékot vagy jövő idejű cselekvést, hanem vagy főnévül használatosak vagy jelen értelemben. *Főnevek*: gyüvendő (jövő év), járandó (a közlegelőből a földbirtok után kiosztott rész), tēhendő (kötelesség, tennivaló). — Jelen idejű vagy folyamatos cselekvést kifejező *melléknemek*: esendő = botlékony, könnyen vétkező; illendő = illő; kelendő = kelő, kapós (Most nagyon kelendő a tojás); mulandó = múló, rövid életű; tartozandó = tartozó. (Ez a darab is a mi tehénjárásunkon tartozandó). Olyan jelenség ez, mint a közbeszédben is: hajlandó, veszendő stb.

-t, -tt. A befejezett cselekvésű melléknévi igenév képzője pótlónyújtás esetén, vagyis amikor az ige végső mássalhangzójának a lekopása vagy kihagyása következtében a képző előtt magánhangzó lesz, mindig - tt: avútt esernyő, sütt alma, szájahútt embér. (A múlt idő így van: az esernyő megavútt, az alma megsütt stb.).

leg-. A felsőfok kifejezője a melléknévi, melléknévi használatú főnév és határozószó középfoka elé szokott járulni (legjobb, legkutyább, legkijebb), de azért a köznyelvben találkozunk ilyen határozószókkal is: legalul, legbelül stb. és ilyen birtokos-személyjeles névszókkal: legalja, legjava stb. Apátfalván elég terjedelmes az ilyen szóhasználat, helyénvalónak tartottam összegyűjteni valamennyi adatot, hogy a köznyelvieket össze lehessen vetni az ottaniakkal: a.) *határozók*: legalú, legbelű, legelő (legelő), legfőlü, leghátú, legkivű, — legbent, legfönt, legkint, leglönt, — legnéha, legszérű (legszérlől); b.) *birtokos-személyjeles főnevek és melléknemek*: legajja, legsajja, legapraja, legbelseje, legcsúcса, legcsúnyája, legcsutkája, legcsücske, legdërëka, legeleje, legereje (a paprikának), legéle, legfëhírje, legfijatajja, legtölseje, leggyëngéje, leghátúja v. leghátujja, leghëgye, leghúsa, legjava, legkövérje, legközepe, legkilseje, leglapossa (a leglaposonn), leglelke (a földnek v. gabonának), legméjje, legnagyobbja, legocúja, legóda, legpartya (a legpartonn), legrossza, legsarka (a legsarkonn), legsárgája (a tojásnak), legsovánnya (a húsnak), legszárazza, legszéle (a legszélenn), legteteje, legtisztája (a búzának), legtüve, legutója v. legutójjja, legvastagja, legvége, legvékonyja, legzöggye.

2. Az *igeképzéssel* kapcsolatban szintén van egynéhány megjegyezni való.

-II. Valamilyennek tartást jelentő igéket szoktak alkotni e képzővel értéket, szint, életkort kifejező melléknevekből, határozatlan számnevekből, sőt határozószókból is: alacsollom (alacsony), apróllom (aprónak nézem v. tartom), drágállom, kicsillém, nagyollom, ócsóllom, öregellém, pirosollom, savanyollom, sokallom, ződellém, — bentellém, föntellém, hamallom (hamar), kintellém, lentellém (= mintha nagyon lent volna).

-tat, -tet. Futtat = versenyt fut valakivel (Futtassunk, hogy ki ér oda hamarébb); faroltat = valaminek a hátulsó részét magától eltaszítja vagy valamit hátrafelé taszít (Faroltasd még a lovat! — Nagyon szűk vót a kapu, de azé mégis befaroltattuk a kocsit); kocogtat = a lóval ügetve megy (a ló kocog = üget; emberről is is mondják: bekocogtam a faluba. — Kocogtassa kend a lovakat, mē ránk estelődik); nyargaltat = kocsival vagy lóval nyargalva megy (Né, hogy nyargaltat a két gebén!).

-z. E képző helyett igen sokszor *dz-t*, máskor meg *l-t* mondanak: ágadzik, csirádzik, csüvedzik, evedz-ő, fajadzik (fajzik), fijadzik, gubódzik, hibádzik, híjándzik, kevergődzik, könyvedzik, leveledz (levelez valakivel), pájádzik v. páhádzik, sodorgódzik, szēdelőckődik, szikrádzik, tekergődzik; drótol, kallantyul, permetél, tarancsērol (trancsiroz), tisztál.

Ugyancsak meg kell említenünk, hogy főnevekhez, melléknevekhez gyakran tesznek *-z* képzőt és az így származott igéknek szerfölött érdekes jelentésük és használatuk van. Leginkább a gyermekek vallatásakor és pírongatásakor élnek vele s így jobbadán csak egyes első személyben használatosak az *-m* és *-lak*, *-lek* tárgyas személyjellel. Pl. Hun vótá? Jóskával fűrdöttem. Maj megjóskázlak én, mēg mēgjóskázom a cimborádat is! — Éppen így: mēgtemplomozlak, jó mēgalmásztam én űtet is, maj mēgvásározlak én bennetēket stb. — Más értelme van a *-z* képzős igének pl. a következō mondatban: Mé nem gyűttē el hozzánk tēnap? A tarhonyát köllött űrōznōm. Ugyan ne *tarhonyázz* (= ne mentegesd magad a tarhonyával), hisz egīssz nap a kapu elōtt ácsorogtá! — Szintēn rokon kifejezés az ilyesmi: Mi csinász? Irok. Maj mēgírlak én, csak összefirkájj valamit!

Valószínűleg a „mēgjóskáz” - féle igékkal függ össze az „elpalkóz” (= elcsen, játszva-nézve eltulajdonít) s talán a „pákosztos v. pálkosztos (palkóz-t-os)” is. A képzésre nézve v. ő. TMNy 482. „éltēs” stb., a szó jelenté-

sére I. MTsz* „palkóz“, eredetére pedig Nyr** 11 : 362 „pakost“! V. ö. még Horger i. m. „andalog“ a.

A szokottól eltérő módon vannak képezve: fáriszt, száriszt, támiszt (-aszt> -iszt); fakajt, fullajt, izzajt, szalajt (-aszt> -ajt); szakajt, veszejt az ember lelkit v. elveszejt valakit (-aszt, -eszt v. -ít> -ajt, -ejt); kajtat = kutat. Tinódinál is „ohít“ = óhajt.

3. *Tovább képzett alakok* : átajjás (átaljas, aki átaljában vállal valamit), megaprószentékéz (Aprószenetek napján megvesszőz), nagygyáz (nagyjából, felületesen végez valamit), tetejéz (<tetéz), tületél (töledél = magától el és pedig jobbra taszítja v. irányítja a lovat).

4. *Elvonás* : csuszonga, háztetéz (v. kopással : tetéz), pokla, putroha.

5. *Szóvegyülés* : bozdit = bont × mozdít, bojó = bogyó × gojó, belealapul v. belealapszik = beleéggyezik × megállapszik, dozbédol v. tozbédol = tozbódik × dorbézol, gyüsménkédik = gyün s × mén × iparkodik, kúszmál = kúszál × pászmál, munkus = mumus × burkus, zargat = zavar × kerget.

6. *Népetimológia* : bajeset, belerézgődik (belerögződik, a rög ismeretlen), colostok, délibába, délivátor (derivator = ravasz, sunyi), eresztőlék (eresztelék, szabás szerinti toldalék a fehérműben I. TMNy. 493), füngépész (fényképész), Földiják v. Fildiják (Földeák), fülegórija (csak ilyen értelemben ismerik és használják : esetlen, nagyfülű, ügyetlen), Gilice báró (Gerliczy), hanvét (honvéd), ijenszörű (ilyenszerű), kemímmag (kömény), kinyeső (kéneső, — kén ismeretlen, csak : kingyertya paszúr = kénszínű, sárga paszúly), kitejesedik (kiteljesedik), kormész (klórmész), kortyoskodik (korteskedik), korc-komendás (korpskommandáns), Kottlód (Gottlob), kukk móríng (guten Morgen), lisztélt ruha (lüsztér), levendula (reverenda), ősz vagyom (ős v. ősi — ismeretlen), parazló (? esernyő), porkasza (sparkassa), por népe (pór ismeretlen), Rékas (Rékás), rezenéros (nazarénus), sírbakol (schildwachol), Szél Árkus (Szél Ákos), szemvizsga (szemlevizsga), szak-eke (Sack-eke), szüvött (szövet), ügyvőgy v. ügyvégy, zaboda (ovoda — ezt a pogány szót nem értik).

7. *Egyéb képzési sajátosságok* : asztalfija v. asztalfijók, ágyhúzó (ágyhuzat), balfelűs (bal felől minisztráló gyerek), balfüles (nagyot-halló), beíratos (aki be van íratkozva a halotti társulatba),

* MTsz = Szinnyei: Magyar Tàjszótár.

** Nyr = Magyar Nyelvőr.

bizserékél (bizsereg), bontakozik (megbontja az épületet), (neki) bőszelédik, bukti (bukтира adta el a lovat), csápolódik (csapkod), csécséréz (ölelget, szorongat), csinálvány-mestér (csináló mester—gáncsoló, kárpáló értelemben), csipákol (keservesen csipog), csücskő (határrész és egyik vége felé keskenyedő föld), csimpajgódik (csimpeszkedik), csecseményes (csecsemő), csapóst (csapósan, lecsapott mértékkel), csipéd (elcsipked, különösen tésztát: csipédett = csipetke v. csipegetett), duzmaszkodik (duzzog v. megduzzad), elsőbb v. elsőbbet (előbb, először), engedő (engedély), éppensí-géssenn, estendënn (estelden?)*, évelódik (zúgolódik), fájal (fájlalja a fejét, fogát stb.) férehej, fityfirikél v. ficsérékél (lúd v. kacska a vizet szájával szűrőgeti), fogondzik (fogamzik), fogontatódik (fogantatik), fojócaska (eső- v. kútvíz-levezető csatorna), földélék, föld-oz (foltoz), Furák (vezetéknév), gágároz (gágog), gazdásos (gazdaghoz illő), gönyékedik (gönyélkedik = gyengélkedik), görgőjöz (görgő rostán, triőrön megtisztít), gubancolódik (bogozódik), gun-gurító (gurító — játék), gyütsménkodik v. gyüszménkodik (sürgölődik, iparkodik), hajadonfönt (kalap v. kendő nélkül), hálál (meghál valahol — ritka), hasi (haska), hitél (esküt tesz a vallomá-sára, — meghitél és meghiteltet), homokol (lúd a folyó homokjáb-an keresgél), hőköltet (lovat hátrafelé taszít), innecső v. innecskő v. innencső (innenső), jobbfelűs (jobb felől minisztráló gyerek), kajács (ferde, sarokra menő), kakri (kakas), kancsi, kancsit (a fészé-mire). karmizsál (összekarmol), kérel valakit (kérve kér), kergetőcske (játék), keverkedik (kis gyerek vagy beteg szükségét végzi), kintele-nédve v. kinszerenédve (el van — kényszeredve), kísübbet, kis vártatva (nemsokára), kopri (kopasz), könyvedzik (könnyez), közelgyibe, középpet v. közébbet (középen), közölködik, ládafija v. ládafijók, lëvess (kártyázásban mondják: most rajtad van a lë-vess), lépcsikő, meghőköl (megtörpan), megintelen (megint), megkotyogó-sít (a színültig telt korsóból iszik valaki s így okozója lesz annak, hogy a csendesebben járó fatengelyes kocsin vitt edény menet-közben fülbosszantóan kotyog), merevít (kifeszíti v. kimereszti a nyakát stb., azért érdekes, mert a „mrev“ szó ismeretlen, helyette „merett“ használatos; mondják ezt is: merevín kétfelé vágta), me-risz (főnév: Hogy lehet neki ojan merissze?)*, mihánt v. mihent

* V. ö. TMNy. 554. „lassandan, reggëden“. Ugyanezt a d > gy kicsinyítő képzőt mutatja az alábbi „közelgyibe“ és „rëggelgyibe“. — L. még a Magyar Nyelvtörténeti Szótár „estënnen“ adatát. — Aranyánál is: harmadnap estenden stb.

** V. ö. Horger i. m. „merész“ a.

v. miháncsiggel v. mihencsigéssenn (mihelyt), napfőköt — naplémént és napnyúgot (kelet—nyugat, nap kelte — nap nyugta), nézgetélődik v. nézgetölődik (nézgülődik), nyilti puska (nyíl), pihékél, országszért (országszerte), összeverekődik v. összeverekszik (összeverődik = összegyülekezik), nyesólék (nyeselék v. nyesedék), olvas, pillényi (akkora mint a kenyér pilléje), póckol (fa- vagy deszkadarabbal — ez a *póckol* — alátámaszt valamit), prangatérozik (bankrottá lesz, tönkremegy), puntomos (pontos), rátörekszik valamire (teljesen rákészl), réggelgyibe, ríködik (kicsi nyöszörögve sír-rí), sérvés, szakos (szakállas), szédégetélődik v. szédégetölődik (szedeget), szepi (szeplős), tapottat sē (egy tapodtat, egy lépést sem), tapsikol (tapsol), teníszletődik v. eníszletődik (enyészik, emésztődik), továbbat (aztán, nemsokára, kis idő múlva), trijecélő (tiőr), turhaskodik v. turhoskodik (krárog és köpköd), tüsszmérkődik (bajlódik, viaskodik), ural valakit (kér valakit, rimánkodik valakinek), uraltatja magát (kéreti), válakozik (szüleivel együtt lakó nős vagy családos gyermek külön háztartásba vagy külön gazdálkodásba megy), varancsagos (varangyos), világszért (világszerte), vitakodik, vizslakodik.

„Elsőbbet, kisébbet, továbbat“ t d képzőjére l. TMNy. 555 (továbbad).

A következő szavakat rendszeren kicsinyítőképzős alakban használják: ágácka (akác), bariska (beléndek; a gyerekek a még zöld termését levágják, cernát vagy spárgát kötnek a kocsányára s báránynak vagy tehénnek nevezik), bojóka (a krumpli bogyós termése), gyűrűce (gyűrűfa), huncutka (fűlhaj), méhecske, vadòka (vadkörte, vackor.)

Névragozás.

1. **Határozóragok.** A határozóragok legtöbbjével már sorra találkoztunk s a megfelelő helyen részletesen foglalkoztunk velük. Itt először összefoglalva megemlítjük, amit az egyes ragokról megjegyeztünk, aztán külön vizsgáljuk a még nem tárgyalt ragokat.

a.) *-ból, -ből, -ról, -ról, -tól, -től.* Mindig zártabb: *-bul, -bül, -rul, -rül, tul, -tül.* (L. zártabb magánhangzó nyiltabb helyett).

Az *-l* végű ragok, továbbá *-kor, -szor, -szér, -ször* végéről az *-l*, illetve *-r* bizonyos esetekben lekopik, máskor megmarad. (L. kopás pótlónyújtással).

Az *-n* rag megnyúlik. (L. hosszú mássalhangzó rövid helyett).

Az *-ért* kétszeres kopással csak *-é.* (L. kopás pótlónyújtással).

b.) *-ban, -ben*. Kivétel nélkül *-ba, -be*: iskolába vótam, kezembe van a levele.

-ig. Határozószókban *-ég* is: addég, darabég, még (mig), mindég, pedég. V. ö. TMNy 679.

-hoz, -hez, -höz. Mindig *-hon, -hën, -hön*; a végső *-n* sem le nem kopik, sem meg nem nyúlik: asztalhon, embërhën, örömhön. Megjegyzendõ, hogy a *-hën* nagyon ritkán hallatszik, helyette ma holnap mindenütt *-hön-t* használnak.

-ul, -ül: búzájul aggya ki a bërit (búzában), pízül fizeti a napszámosokat (péznben).

-vá, -vé. E rag *v*-je kiesik, magas vagy méiyhangú szavak mellett egyképpen szerepel *-é* alakban: aranyé, koromé, földé, vízé vállik. Mélyhangú szavak végén *tész* igével kapcsolatban így találjuk: bolondán *tész*, csúfán, korságosán, kúdúsán, prankótán, rabán *tész*. — Jóvån *tész*, múlóvån lett.

A régiségben is van nyoma ilyen *-n*-nel toldott szavaknak: fegyverekkel ewëkkën tevék (Pannónia megvétéléről szóló ének TMNy. 673).

Ragisméltés van a két szóban: képlagképpenn (képleg, szinleg v. ö. TMNy. 698), Szögedébe (Hová és hol? De éppen így: Szögedébül).

2. *Birtokos személyjelek*. Az egyes harmadik személyben a *-ja, -je* sokkal gyakoribb, mint a köznyelvben s különösen az *-n, -ny* végű szavak mindig ezt veszik fel: katlanja (katlanja), kímínnye. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha az *-n* végű főnevek rendszeres jésülését a harmadik személyű alakból való elvonásnak vagy kikövetkeztetésnek és analógiás jelenségeknek tartjuk: szappannya (szappanja) > szappany stb.

Szükségesnek tartom megemlíteni e három birtokosjeles szót: düttye (dölte: élőfának nehéz düttýit vární), mëntyé (a víz, folyó, part mente), zúzza (sohasem: zúzája).

Az egyes harmadik személyű alakról még két megjegyezni valónk van: a.) a magashangú szavak *-e, -je* jele a tárgyjel vagy bárminq határozórag előtt nem *é*-vel, hanem *i*-vel hangzik: vére > vérit, vérinn, véribé stb., veleje > velejit, velejinek, velejijig, (velejéig) stb. (Éppen így még ez az egy szó: békét > békit, békében > békibe, békével > békivel v. békível); b.) az *-i* többesjel mindenütt az egyes harmadik személyű alakhoz járul: ajtóajim, keféjeim stb. és csak akkor mutatkozik a rendes köznyelvi forma, ha a szó már magában is *-ja, -je* (*-lya, -lye*) végű: bogjájim, gerebjéjim stb. — L. még alább kapussa stb.

Szám, szád, szája, szánk, szátok, szájuk, szájajink stb., ígim, ígíd, ígije. — A birtokos névmást így mondják több birtokkal: (z) envimek, tijeid v. tijejid, (mind az) üvé, — mijejink, tijejíték v. tijejíték, (mind az) üvék.

Az *u* végű szavak közül a *v* tövűek is a többiek mintájára veszik fel a birtokos-személyjeleket: darum, falum stb. Éppen így: magom, magod, magja stb. — A *hamu* alakjai kétféleképpen vannak; ha elégett fáról, szalmáról stb. van szó, akkor: hamum, hamud, hamuja stb.; ha pedig halotról beszélünk, akkor: hamvajim, hamvajid, hamvaji stb. Sőt még ezt is mondják: a gyertya, lámpabél v. mécsbél hamva v. hamvja. Vedd el a gyertya hamvját!

Kétszeres jelet találunk e szavakban: bornya v. bornyaja, poklája, putrohája. — „Bácsi, néni, ángyó“ mindig ragtalanul használatos: Antal bácsi, Panna néni, Rozi ángyó. (Makón: Antal bátyám, Panna néném, Rozi ángyom; megszólításban: ángyomasszony).

Mikor a birtokos-személyjel a *-nál*, *-rul*, *-tül* ragokhoz és alul, belül, elül, felül, fölül, közül, mellül — névutókhöz járul, a végső *-l* megnyúlik és a *-rul*, *-tül* magánhangzója is többnyire hosszú lesz: alullam, belüllem, nállam stb., rullam v. rúllam, tüllem v. túllem stb. (L. hosszú mássalhangzó rövid helyett). Épp így: utánnam stb., valamint az egyes harmadik személyben: csúccsa, kapussa, kocsissa, kopassza, lovássza, szárazza stb. (— alveolaris foghangok és postalveolaris ínyhangok).

A Jánosé-, kié-féle birtokképzős szó sohasem kap *-i* többesjelet, hanem változatlan: Ezek a könyvek a Jánosé. Ritkán: *Kijjék* ezek a tyúkók?

Igeragozás. *

Az apátfalvai nyelvjárásban az igeragozás egyrészt olyan eltéréseket mutat, aminők a köznapi beszédben vagy a tájszólások egyikében-másikában éppen nem szokatlanok, másrészt azonban olyan sajátosságokkal is bővelkedik, aminőkről ritkán hallani.

Mielőtt az igeragozást bemutatom, megemlítem, hogy a felszólító mód többes harmadik személyében a kötőhangzó zártabb, mint a köznyelvben. Tehát pl. kérjenek (kérjén), írjonak, mongyonak, külgyönek stb. Megemlítendő az is, hogy a *csíp* és *típ* (tép) mélyhangúak: csípom, típom stb.

I. Szokott igealakok. A jelentő módra csak két igealak van:

* Megjelent a Magyar Nyelv V. évfolyamának 208. skv. l. „Az igeragozás a csanádapátfalvai nyelvjárásban“ címmel.

írok, írtam; a jövőt majd-dal írják körül: majd írok. A jelen idejű alakról meg kell jegyezni, hogy a tárgyas ragozásban az egyes és többes harmadik személy jelölésére a mélyhangú igéknél a *-ja*, *-i* s a *-ják*, *-ik* vegyesen használatosak: láttya v. láti, láttyák v. látik. Ugyanezen igék többes második személye *-játok* v. *itok*: láttyátok v. látítok. Ha azonban valaki feltűnően használja a *látí, látítok, látik*-félét s egyáltalán ha a szokottól eltérő szavakat vagy szóalakokat kever a beszédjébe, azt mondják rá: *palócosann* beszél. A múlt időben még ilyesmik is hallatszanak: köttünk (kötöttünk), süttünk (sütöttünk), vettünk (vetettünk = dobtunk).

Különös tárgyas alak: Tígéd mēntelek v. vótalak keresni. — Tullak, ki vagy!

Athadd és athatod (ad), csináhad és csináhatod, nézhedd és nézhetéd, széhedd v. széhetéd v. széthetéd (szedheted).

2. A felszólító módban az *-nt*, *-it*, *-ajt* (= *-aszt*) végű igékben veszünk észre különösséget: báncsd és bánd (sőt: nē bán), ráncsd és ránd, roncsd és rond; száríccsam, száríccsad (szárícsd) stb. v. száríjjam, száríjjad (száríidd) stb.; szalajt (szalaszt) > szalajcsam, szalajcsad (szalajcsd) stb. v. szalajjam, szalajjad (szalajd) stb. Éppen így az alanyi ragozásban is: száríccsak v. száríjjak, szalajcsak v. szalajjak stb.; a többes harmadik személy: száríccsonak v. száríjjonak, szalajcsonak v. szalajjonak. Az *-nt* végűeknek az alanyi ragozásban csak a rendes alakjaik találhatóak.

A nyomósító *-sza* csak az *ad* és *hoz* igében van meg: acca (addsza), accide v. acide v. aci (addsza ide); hocca (hozdsza), hoccide v. hocide v. hoci (hozdsza ide). — A „nesze, nesztek“ ismeretlen, helyette ezt mondják: *ne, neték*.

Ird és írjad, mondd és mongyad 1. mondattani sajátságok 8.

Tunnom (tudnom) köll, tunnó köll, neki tunni köll (ritkán: tunnia).

„Hagy“ ájjon, „hagy“ ríjjon, de: „had“ nálla, „hadd“ ottan.

3. A föltételes módban az alanyi ragozás első személye a mélyhangú igékből *-ná* módjellel is alakul: járⁿák (járⁿék), tunⁿák (tudⁿék); a tárgyas ragozásban a többes első személy jele az alanyi *-nk*: olvasⁿánk a könyvet. —

Ami az *igejeleket* illeti, a *-ja*, *-i* és *-ják*, *-ik*, valamint az *-itok*-ról már szoltam (látí, látítok, látik), de ezenkívül még azt tapasztaltam, hogy: a.) az ikés igék az első és második személyben éppen olyan jelet kapnak, mint az iktelenek; b.) a jelentő mód jelen idejű egyes második személyében sokkal használatosabb az *-l*, mint az *-sz*, még pedig *-s*, *-z*, *-sz* végű igékben mindig azt találjuk s nagyrészt akkor is, ha az ige foghangon vagy éppen

két mássalhangzón végződik: *mosol*, *hozol*, *viszél*, *köftöl* v. *kötsz*, *köszöntöl* v. *köszönc* (*köszöntesz*, *mondasz* — ismeretlen, a néhol gyakori *írol*, *csinálol* — ritka s leginkább a gyerekekkel szemben használják becézésül); c.) a felszólító mód egyes második személyében *ikes* és *iktelen* igéknél egyaránt van jeltelen és *-l* jeles alak: *kérj* v. *kérjé* (*kérjél*), *mássz* v. *másszá* (*másszál*); d.) a második személy *-l* jele a jelentő mód jelen idejében néha megmarad, néha lekopik és pótlónyujtást okoz: *jáccol* v. *jáccó*, *ugrol* v. *ugró*; a jelentő mód múlt idejében, továbbá a felszólító és föltételes módban mindig lekopik: *jártá* (*jártál*), *járjá* (*járlál*), *járná* (*járnál*). — Erre és az *-l* végű igéknél beálló kopásra nézve *l*. kopás pótlónyujtással. —

Még csak a *megyek* ige jelen idejét említem meg: *mék*, *mégy*, *mén*, *ményünk* v. *ménünk*, *ménték*, *ménnek*. Egy nótában így dalolják: Oda *mégyék*, onnan vészék felesigét a nyáronn.

II. Szokatlan igealakok. 1. Külön *ikes* igeragozás nincs. A *dicserdessék*-en és a *tessék-lássék*-on kívül még a *köll* v. *kő* (*kell*) ige két alakjában akadtam *ikes* ragozás nyomára (*alhatnám*-ról külön szólok a 3. pontban): a föltételes módban *köllene* ritkán hangzik, helyette leggyakrabban *kéne* v. *kék* (néha *kőne* v. *kők*) használatos (Arra gond *kék* lenni!), — aztán pedig általánosan ismert ez a babonás-szólás: *kirájnénak kölessék* (*kölletik* vagy egyéb alak ismeretlen).

2. A *kend-del kapcsolatos felszólító módú harmadik személyben* az apátfalvaiak szokatlan igealakot használnak. Ezt is mondják ugyan: *hozzon*, *vigyén*, *kérjén kend*, — de sokkal többször üti meg az ember fülét ilyesmi: *hozzin* *kend* v. *hosszin* *kend* v. *hosszik* *kend* v. *hosszi* *kend* stb. *Gyün* (*jön*) igének ezt az alakját így mondják: *gyün* *kend* v. *gyún* *kend* v. *gyú* *kend* v. *gyúk* *kend*, — sőt többesben is: *gyün* *kenték* (*kendtek*) v. *gyún* *kenték* v. *gyü* *kenték* v. *gyúk* *kenték*.

A múlt időben is szerepel a rendes *hozott kend* mellett ez a különös igealak: *hosztin* *kend* v. *hosztin* *kend* v. *hoszti* *kend* v. *hosztik* *kend* stb.

Mindebből azt lehetne gondolni, hogy a felszólító módban is, a múlt időben is valami ritka és szokatlan *-in* raggal vagy végződéssel van dolgunk. Pedig más és természetes magyarázat kínálkozik ama különös igealakok megfejtésére.

Legfontosabb itt az, hogy csak a *kend* társaságában látjuk e jelenséget. A *kend*-nek a fönt említett helyzetekben való viselke-

déséről pedig azt figyeltem meg, hogy nem is tekintik önálló szónak, hanem csak az igéhez tartozó valamiféle járuléknak. Mert a.) a kérdő *-ë* s az igekötő rendszerint utána van: hoz kend-ë, hozott kend-ë vas së, hozna kend-ë, hozott vóna kend-ë, — hozza kend el, mé nem monta ken mæg, kítü kérne ken kőccsön píszt; b.) az *-l* végű igék ugyanolyan pótlónyújtásos kopást mutatnak előtte, akárcsak a személy-, mód- és időjelek előtt: csiná kend, beszé kend, örü kend stb. (L. kopás pótlónyújtással); c.) a *kend* -et nagyon sok esetben még egyszer kiteszik: ken së hoz kend, kend is keressën > keressin, keressín, keressi, keressik kend stb, — vagy ilyen szórenddel: mit keres ken ken, as së hallotta ken ken stb.

Második megfontolandó körülmény, hogy az *-in* mellett, vagyis a *hosszin kend* és *hosztin kend* alakon kívül ott van mindig egy hosszú *i* hangzós alak: *hosszin* és *hosztin* kend, *hosszi* és *hosztí* kend, *hosszik* és *hosztík* kend.

Harmadszor tudni kell, hogy Apátfalva tőszomszédságában, Makón (— mint az ország sok egyéb vidékén is —) a felszólító mód *kend*-del kapcsolt alakját így mondják: ugorjék kend, aggyék kend. Kétségtelen dolog, hogy az *-ék* az ikes igékről terjedt át a többiekre is, jórészt bizonyára a *kend* *k*-jának a hatása alatt.

Végül azt is figyelembe kell vennünk, hogy az apátfalvai nyelvjárásnak jellemző sajátossága az *izés*: *emlík*, *ízík*, *kötőfik*, *vidík*.

Ezek alapján az *-in* (*-in*) nem különös rag vagy jel, hanem e szokatlan igealakok úgy keletkeztek, hogy a makói *ugorjék kend*, *aggyék kend*-félékben az *-ék* íződött (ugorjik kend, aggyík kend), majd az *-ik* *kend* végződés hanyagabb és símább kiejtésű lett (ugorjí kend, aggyí kend), végül a szokásos alak és ezek vegyültek egymással (ugorjon kend × ugorjék v. ugorjí kend = ugorjin v. ugorjín kend; aggyon kend × aggyík kend v. aggyí kend = aggyin v. aggyín kend). Vagyis végeredményben egy nagyon érdekes szó- v. alakkeveredés áll előttünk, amely aztán analógia útján behatolt a tárgyatlan ragozású mult időbe is — a szintén kötőhangzó nélkül kapcsolódó *-t* időjel révén (adj-, adt- V. ö. TMNy. 231—237). Földeákon ugyanezt a jelenséget tapasztaltam.

Mikor az igeragozásról szóló ezen ismertetésem a Magyar Nyelvben megjelent, azon a felfogáson voltam, hogy az *-in*, *-in* személyrag. Éppen azért a Magyar Nyelv szerkesztője ezt a meg-

jegyzést fűzte a cikk e részéhez: „Ehhez hasonló személyrag a moldvai csángó nyelvjárásban is dívik (V. ö. Nyr. XXX. 112 és XXXI. 5). A feltűnő csak az, hogy míg Csanádapátfalván alanyi személyragként szerepel, addig ott tárgyrag és mélyhangú alakja is van. Pl. *szeretín* és *megállítán, felejtettín, megszenteltén* és *hosztán*. Igen kívánatos munkát végezne e cikk írója, ha ezen ragnak az apátfalvai nyelvjárásban való szerepét még pontosabban figyelné és tüzetesen leírná. A szerk.“ — Minél pontosabban figyelem és minél tüzetesebben vizsgáltam, annál erősebb meggyőződésé érelődött bennem, hogy az apátfalvai kérdéses szóalakoknak ilyen értelemben semmi közük sincs a csángók közt divatozókhöz. Ugy hiszem, hogy sikerült az igazságot megtalálnom, éppen azért a cikk ezen pontját most már úgy is fogalmaztam meg.

3. *Sajátságos körülírás* és egyúttal *ikes* maradék tűnik föl az *alhatnám-*, *éhetném-*, *ihatnám-*féle alakokban. Ezeket többféle-képpen ragozzák:

a.) *alhatnám*, *alhatnád*, *alhatnék*, *alhatnánk*, *alhatnátok*, *alhatnának*;

b.) *alhatnám* vagyok, *vótam*, *lészék*, *vónék*; *alhatnád* vagy, *vótá*, *lészél*, *vóná*; *alhatnék* — *vót*, *lössz*, *vóna*; *alhatnánk* vagyunk, *vótunk*, *lészünk*, *vónánk*; *alhatnátok* vattok (vagytok), *vótatok*, *lésztek*, *vónátok*; *alhatnának* — *vótak*, *lésznek*, *vónának*;

c.) *alhatnám* van, *vót*, *lössz*, *vóna*. — s így tovább: *alhatnád*, *alhatnék*, *alhatnánk*, *alhatnátok*, *alhatnának* van, *vót*, *lössz*, *vóna*.

Ehhez meg ezt a megjegyzést fűzte a Magyar Nyelv szerkesztője: „A ragozásnak b.) és c.) alatti módjai közül mindenesetre az előbbi az eredetibb. Az irtam vala, irtál vala, irt vala (volt, volna)-féle összetett igealakok is régebben így hangzottak: irtam valék, irtál valál, irt vala, irtunk valánk stb., de mivel leggyakrabban a harmadik személyt használjuk, azért ennek a segédigéje idővel behatolt a többi személyekbe is. Az apátfalvai nyelvjárás tanulságos példa arra, hogy hogyan élt egy ideig egymás mellett a kétféle ragozási mód, míg végre az újabb teljesen kiszorította a régieket. A szerk.“ L. még a c)-re nézve MNyv. VII. 468.

Ebben a formában: *alhatnék*, *alhatná*, *alhatna* csak ilyen kitételekben használják: *Alhatna* már ű is! *Bizom* már tē is *alhatná*! *Hiszén* alunni *alhatnék*, nincs sēmmi *dógom*!

4. Ha még *általánosságban sem akarjuk kitenni az alanyt*, hivatalos írásban a *-tatik*, *-telik*-et használjuk, egyébként a német „wird gelobt“ mintájára azt mondjuk: *bele lesz téve*, *ide lesz ragasztva* (*Ide jön ragasztva!*). Az apátfalvai magyarok különbséget

tesznek a „wird gelobt“ és „wird gelobt werden“ közt; amazt mindig így fejezik: két ló *eladódik*, a disznó *mögölddik*, a fa innét *kivévődik*, — emezt pedig így: két ló *el léssz adva*, a disznó *még léssz ölve*, a fa innét *ki léssz véve*, vagy: majd *mögölddik*, *eladódik*, *kivévődik*. Mult időre vonatkozólag csak így hallható: *eladódott*, *mögöldött*, *kivévődött*. Szépen kimutatódott (kiderült, napfényre jött) minden. — Sajátságos kitétel: *mégverőcc* (megverődsz)! — A *lesz* igével való szerkesztést jövőre (talán közel jövőre) többnyire, mult időre pedig mindig csak ilyen esetekben használják: „Sétáni mék, mire az étel *még léssz főzve* v. *el léssz készítve*, itthonn *lészék*. — Még reggel munkába átunk, de bees-telédett, mire a fa *ki lett véve*. — Ötenn is kapadosztak, a dolog még sē *lett évégezve*.“ — Ilyeneket is hallottam: a lába ki vót gyúve a hejibú, ē vót mēnve az esze, a tehén még vót ellve, ē vót szökve.

Alanynélküliséget fejeznek ki effélékkel is: A tésztát bele lehet tenni a vízbe! Az ablakot ki lehet nyitni! —

A *szabad* szót általában melléknévül használjuk a köznyelvben, de azért ezt is olvassuk: *szabadott*, *szabadjon*, *szabadni fog*; Apátfalván meg két ige melléknévi természetű az egyes számban: *fáj* és *viszket*. A mult időben igeformára is ragozzák őket, legtöbbször azonban melléknévi értékűek: *fájt* és *viszketett*, *fáj* vót és *viszket* vót; a jövőben csak: *fáj léssz*, *viszket léssz*. Pl. Vigyázz, *mē fáj léssz* a fejed! Elég *fáj* most is. — De *viszket* a tenyerem! A zenyim is *av vót* ténnap egíssz nap. — E csoportba sorolandó: *ojan* alhatnám, *hogy csuda*!

Befejezésül még ideiktatom, hogy a -v tövű igék közül *bú*, *fú*, *hí*, *rí*, *szí* a ragozásban *j*-vel használatosak: *búj(ok)*, *fúj(ok)*, *híj(ok)*, *ríj(ok)*, *szíj(ok)*; *fő* -*ll*-t kap: *főll*; *nyő* (nő) pedig vagy *nyöv*-(ök) vagy *nyőll*-(ök). A multban: *bújtam*, *fújtam*, *hítam*, *rítam*, *szítam*, — *főtem*, *nyőtem*, *lútem* v. *lútem* (lő), *szútem* (sző). — Az -*sz* végű igéknek (ész-, isz-, tész, vész, visz) a -*gy*-s tövük is használatos a jelentő módú jelen időben, de csak a többes első személyben: „Eszt mán nem *égyük* még. Aszt bizon nem *tégyük* oda! Majd estére *elvigyük*“. Egyéb igék felszólító módú alakjai jelentő helyett ritkán hallhatók.

III. Mondattan.

E részben először egy pár olyan sajátosságot szándékszem ismertetni, amely az apátfalvaiak folyó beszédjében vagy előadásmódján különösképpen felül, azután pedig a szoros értelemben vett mondattani vidékiességek közül mutatom be a legjellemzőbbeket.

1. A megszólított vagy felhívott sohasem *jelentkezik* vagy *kérdzősködik* „*tessék*“-kel, hanem ilyképpen: itt vagyok! hallom! — minek? mi ja? mi köll? mit akar kend? parancs? mit parancs v. mit paraⁿ? — Ha beszédközben valaki nem értette a másik szavát, így fordul hozzá: mi cs'ia? mi csinász? mi csiná kend? mit? hogy? hogy mondod? mit montá (mit mondtál)? — Vásárban így kérdik a portéka árát: hogy ez? mire mongya v. tartya? hogy vesztégeti a körtét?

Kérdésre nem *igën*-nel felelnek, hanem a mondat kérdő részével vagy a megfelelő névmással. Pl. Itthon van-ë apád? Itthonn. Apád vette a csizsmát? Ű. — A *tessék* és *igën* csak urakkal szemben használatos, ilyenkor aztán amazoknak szinte minden mondatára közbemondanak egy *igën*-t vagy *igënis*-t. Figyelemre méltó e szó az ilyenekben: „Léesël a lóru hé! *Nem igën!* — Pali is igën ê szokott járni a vásárra (igen = rendesen). — Az én dakum is igën effajta (igen = körülbelül, majdnem).“ S bizonygató értelmű olyankor, ha a beszélő hallgatójának csodálkozó, kétkedő szavára vagy arcmozdulatára a mondókájába szövi. Pl. Három napig kënyér së vót a szánkba — (?) — *igën*, éjjë-nappá vitt bennünket a vonat. — Maguk között a *tessék* szemrehányó, mogorva, indulatos parancsnak a kifejezése; makrancos, követelőző, duzzogó, megdorgált gyermekének vagy házastársának a szülő vagy másik házastárséval e szóval szokta odavetni a ruhát, ételt, pénzt stb: „*Tessék!*“

2. Fontosabb vagy indulatosabb előadásban nagyon szeretik a *szavak* vagy *kifejezések ismétlését*, s azon kívül, hogy általános falusi szokás szerint nagy feneket szoktak keríteni a dolognak és sok kisebb-nagyobb közbevetéssel vagy kitéréssel jutnak el tulajdonképpen céljukhoz, éppen ez a gyakori ismételtetés, ugyanegy fogalomnak többképpen való kifejezése teszi a beszédjüket sokszor körülményessé és hosszadalmassá.* Pl. Mán maj hogy Istennek nem imádom, de azé csak ríj-ríj, bőg-bőg. Nem vagyok én sē részeg, sē holond! Szívessenn anna vagy künne neki az embēr, csak szóna vagy beszéne, hogy mi baja vagy mit akar; de hallgat mēg sunyít, hogy assē (azt se) tunni, mi kő neki vagy mire van szüksége.

Ugyanily beszédhosszabbító a „hön“, amely egyiknek-másiknak a beszédjében gyakori: „Még asz (azt) hányi, hogy rám gyúti a házat? Bánom is én, hön! Én is rágyútom a züvét, hön! Emēhet asztán kúdúni, de nekēm akkor is lēssz hun meghúzónni, hön!“ — Itt viszont rövidítéssel találkozunk: Ére nagy jeget mondanak (= Azt mondják, hogy erre nagy jég volt).

3. *A tulajdonság vagy cselekvés túlságos fokának a megjelölésére* jó értelemben, rossz értelemben egyaránt használják a „borzasztó, irgalmatlan, irtó, kegyetlen, rémíszto, réttentő, szörnyű, szörnyű attánn (adtán)“ nyomatékosítókat s közülük a „borzasztó, irgalmatlan, irtó, kegyetlen, rémíszto“ így pusztá alakjukban használatosak igék előtt melléknévi határozókul. Pl. Borzasztó v. irgalmatlan v. irtó v. kegyetlen v. rémíszto v. réttentő v. szörnyű v. szörnyű attánn — jó (szép) v. rossz (csúnya); borzasztó v. irgalmatlan v. irtó v. kegyetlen v. rémíszto v. szörnyű v. szörnyű attánn — örül (nevet) v. haragszik (sír). — A színekre vagy anyagokra vonatkozólag, ha az egyszínűség vagy egyanyagúság teljes mértékét akarják kifejezni, a „csupa tiszta v. csupa atta v. tiszta atta v. merő atta“ megjelölést alkalmazzák s itt a szavak mindegyikét külön hangsúlyai ejtik. Pl. *Csupa otta* v. *csupa tiszta* v. *tiszta atta* v. *merő atta fehér* (zöld) v. *arany* (hó, piszok). — Sokszor hasonlatot találunk a nagyítás v. kicsinyítés kifejezésére: Annyi sē maratt, mint a lēhulló mákszēm; vagy: Nincs ott annyi sē, amēnnyit a madár a szájával fölemel; vagy: Étý fillér nem sok, annyit sē keresett; vagy: Pírongatta az apja, de úgy nem szót, mint ahogy a fa v. föld v. kalap stb. nem szól; vagy: Asz (asz) veti, hogy ellensége vagyok, pedig soha lába nyomát sē hágtam;

* V. ö. Horger i. m. „férj“ a.

vagy: Asz (azt) monta, hogy felit nekem aggya, de én úgy nem kaptam belülle, mint ahogy kenték nem kaptak; vagy: Ojan fekete, mint a fekete posztó; vagy: Ojan kesere, mint a valóságos epe stb. — Máskor meg következményes mondat áll előttünk s külön állandó formák vannak a nagyításra is, kicsinyítésre is. **Nagyítás:** Ojan szép, hogy szébb sē kō (kell) v. hogy szébbet kívánni sē lehet v. hogy kívánat ránézni v. hogy maj mégyszóllal. **Kicsinyítés:** Ojan kicsi, hogy a szemembe sē tēnne kárt v. hogy éggy verébnek is kevés vóna v. hogy akár avval akár annékül v. hogy maj kiég miatta a szemem. — Túlzásban (nagyítás vagy kicsinyítés esetén egyformán) előfordul, hogy a következményes mondatból csak a kötőszót mondják ki; az előtte levő szótagon a hangsúly hirtelen fölemelkedik, a kötőszóban pedig leszáll, mint a mondat végén szokott. Pl. Ojan szép *vót*, hogy. Ugy mégijtetem, hogy. — A jelző hátravetésével is fejeznek ki túlzást: *Pize* van annak, *sok*. *Por* vót, *nagy*. — Idetartoznak ezek is: „Én biz émék, *ha fene fenét észik is!* — Hát ű is úgy van? Ugy ám, de még *úgyabbann* is lēssz! — Csúnyább a csúnyáná, pocsokebb a pocsokná, elégenn fölül, vadonnat újj v. újjdonnat újj.

4. **Köszönés.** Az egymás üdvözlésének és az egymástól való elköszönésnek a módja mind jobban és jobban egyöntetívé lesz országszerte, pedig ebben is sok eredetiség és jellemző vonás van a vidékek és népek szerint. Mert pl. a magyarság közt általában a „jó napot stb.“ dívik, Erdélyben az oláhok „szerencsét és jó egészséget” kívánnak egymásnak. — Apátfalva kath. község, ennélfogva kicsinyek és nagyok „Dicsertessék a Jézus Krisztus”-sal köszöntik egymást és a nép csak urakkal, mesteremberekkel, idegenekkel szemben használja a „jó napot”. S a köszönést, különösen öregekkel szemben, olyan természetesnek és kötelezőnek tartják, hogy nagyon megszólják azt, aki neveltlenségből, büszkeségből vagy városi szokást követve szó nélkül megy el mások mellett: nem köszön vagy nem fogadja a köszönést. — Ha beszélgetés után elválnak, társaságból vagy valakinek a házából távoznak, ez az elköszönés formája: Isten álgya v. Isten álgya még minnyájukat (kentéket), Isten maraggyon v. Isten maraggyon kentékkel! — Az elköszönést így viszonzozzák: Isten álgya (álgyon) v. Isten álgya még kendet is, Isten álgyon még tígéd is, Isten hírivē v. Isten hírivē járjon kend! — A társaság vagy család üdvözlése után rendszeren az az érkezőnek az első (szokásos) kérdése: Na, mire végzik kenték, mire végzíték? A társaság vagy család így felel:

Beszégetünk v. ülünk stb. Az érkező azt mondja rá: Jó van a'! S a család erre így kínálja meg helyel a vendéget: Kerüjj v. kerüjjön ken (kend) bejjebb! — Ha a látogató evésnél találja a családot, a köszönés után így fordul hozzá: Jó étvágyat a flöstökhön v. ebédhön v. vacsoráhon! A család pedig így „tiszteletli“ meg e szóra: Köszönnyük, gyere velünk tē is v. gyű ken velünk v. tarcson ken velünk kend is! A vendég szabódásának ez a módja: Csak Isten áldásával (t. i. fogyasszák az ételt), — én mán elvégezstem v. a mijénk mán megvót. — Eleinte sok mindenről folyik a beszéd, azután a vendég így téríti jövetele céljára a szót: Kérdézzék mán kentek, mé gyüttem! Maj még mongya kend . . .

5. A szorosabban vett mondattani sajátságok közül legfontosabbnak tartom, hogy az *-i* többesjelű alany mellett legtöbbször *egyszámban van az állítmány*, különösen a *van, léssz, vót* (ilyesmi Makón is dívik); másrészt meg az állítmányi kiegészítő többes alanyra vonatkozólag is elégszer egyszámban fordul elő. Példák az *-i* többesre: „Szanaszét van a zsákjaink. A Krisztina kis lányai otthon van. Annak is vastag lábaji van ám! Elkezdett a csécejim kifakadozni. Az ű hajmájaji nem vót ijen szép. Mán éggy esztendő úta fáj a lábajim. Hun jár a Pallaginé kácsájaji? Mán mahónap mind nagy cseléggyeji léssz. Julcsának mindig ijen szép jércéjeji van. Be vót kötve a lábaji. Nem a mi lúggajaink van ott? De szép lovaji van ennek a Langónak! Tēnnap a fogaji fáj, mos(t) még a feje. Mijen nagy füleji van! Körösztapámnak is êhalt a cseléggyeji. Mind ê van sűve a leveleji. Em még (ez meg) a Lúczóné csirkéjeji.“ — Példák a többes alany mellett egyszámban levő kiegészítőre: „Nē légyeték ojan mafla! A búzák úgy talponn szép vótak. Ezé (ezért) létünk ojan kúdús. Öreganyámnak nem jó a szémeji. Ez az én jószágjajim is nagyon szép. Gyēnge vagyunk, azé gyütt ránk az oláj. Ha nem vónánk rossz, nem büntetne bennünket az Isten.“ — Egyéb idetartozó példák: „Régebben nem vót ijen erőssek ezék a hajmák. Gyün a jószágbul a pizék. Ami lábbeliket ű csinál, sokáig êtart. Azé van ez a nagy áréndák. Ott van az a sarnyú libák. Rúzsának is van azok a rossz gyerékeji. Kijjé v. kijjék (kié) ezék a kis pujkák?“ — A felsorolt példák közül leginkább az látszik, hogy az *-i* jelben nem érzik határozottan a többség kifejezését, azért használják mellette az egyszámú állítmányt. Vajjon ez a jelenség nincs-e szoros összefüggésben a denominális *-ék* képző eredetével: Jánosék v. Jánoséik < Jánoséjk < Jánoséik? A kettős többesjelre v. ő. fíjajin-

kak, gyerékejinkek, juhajinkak stb. (Szabó L.: A nagykanizsai nyelvjárás 25).

6. Iránymegjelölésekben, helymeghatározásokban nagyon sokszor használják a *főnévi igenevet* más egyéb, határozott személyű igealak helyett. Különösen olyankor szokott ez megtörténni, ha idegennek adnak felvilágosítást és így nem tudják, hogy az illetőt tegezzék-e, kendezzék-e, magázzák-e. Pl. Ahogy ott a sarokná éfordúni, mingyá meglátni a templomot. Csak itt igényessen menni a nagyút méntynn, amott oszt a kápolna mellett jobbkéz felé térti, akkó mán látni a Varga Matyi tanyáját.

7. Gyakran megtörténik, hogy a főmondat egy részét előrevetik vagy átvetik a mellékmondatba, azaz: ha a főmondat valamely része a mellékmondatban is előfordul, a mellékmondatban teszik ki s a főmondatból hagyják el, nem pedig mint a köznyelv, ahol rendszeren megfordított az eljárás. S azért mondom, hogy *előrevetik*, mert leginkább olyankor találkozunk e sajátsággal, ha a beszéd vagy mondás kiemelendő része a mellékmondatban vagy a mellékmondattal van kifejezve és ezért ez megelőzi a főmondatot. Különösen jelző mellékmondatoknál tapasztaljuk ezt. Pl. A kutyát is ha pírongatik, a pítarajtóbul elmén (= A kutya is elmén a pítarajtóbul, ha pírongatik). Akivel a gyerek mosódott szappany, hun van (= Hun van az a szappany, akivel a gyerek mosódott)? Elattam, amik lovat túlle vëtem (= Eladtam a lovat, amiket túlle vëtem). Amik az ablak előtt vót fa, kiszáradt a nyáronn (= Kiszáratt a nyáronn a fa, amik az ablak előtt vót). Aki nek két fiját agyonlüték az olájok, asszony, napa vót a hűgomnak (= Napa vót a hűgomnak az asszony, akinek két fiát agyonlüték az olájok). Amik malmot a víz hozott, ki van kötve (= Ki van kötve a malom, amiket a víz hozott). E mondatszövődésre l. Nyr. 55: 88.

8. *Dorgálásképpen* vagy *fenyegető parancsul* különös formákat hallunk az apátfalvaiak ajkáról. A felszólító módtól a kihagyásos mondatszerkesztésig megjeljük mindazokat a kifejezés-módokat, amelyekben az indulat nyilatkozik. a.) Hallgass! Nè beszéjj! b.) Maj hallgacc! Maj nem kiabász! c.) Hallgacc?! Hallgacc mingyá?! Nem hallgacc?! Mégsè hallgacc?! d.) Hallgathass! Ühess (ülhess) mán! Ugyan maradhass! e.) Észèl, aztán mégy vízè! f.) Éggyik lábod itt, a másik ott! A libára két szèmed! Sè pissz, sè kukk! — Ezekhez tartozik: Nè féjj (félj) csak, maj lèssz nekèd, amè az almát lèverted!

Az „írd” és „írd”, „mondjad” és „mondj” használatára nézve úgy találtam, hogy a teljes alak ritkább, némelyik igéé szinte ismeretlen, hanem azért szabályt megállapítani nem lehet. Mindössze annyi látszik valószínűnek, hogy: 1. Kérésben, unszolásban jobbadán az „írd, mondjad” járja: Ugyan írd mán! No mongyad kicsim, mi bajod! Igyad csak, meglátod miben jó! 2. Ismétlés esetén egytagú igékből szintén ezt szokták mondani: aggyad — aggyad, írjad — írjad, szöggyed — szöggyed (de: csinádd — csinádd, zavard — zavard); 3. Igeközös igék az összevont alakban divatosak: Aszt is megírd neki hogy . . . Még nē mondd mán édesapámnak! Idd ki mind aszt a bort! Fő sē vedd a haragját! Odatēdd a zsákot, ahová parancsóták!

9. Egynéhány említésre méltó *jelzős kifejezést és összetett szót* is bemutatok: alsó fehér szoknya, avas fene, bánompíz (kau-ció), beiratos, bordán-tészta, dologüdő (aratás, cséplés ideje), dög-lött Marus (a Maros holt ága), ebännlóg (hosszú kabát), éggy átó v. ütő hej (egy álló- v. ülő-hely), éggy hasi (iker), éggy ví-vású (egy korú), eleje búza (a búza java), eleje rokony (köze-lebbi, számottevő rokon), erőnek erejével (erőszakkal, minden áron), esztendőt át v. esztendő által (egész éven át), feleérésibe (van), férefarú (félrefarú), férefűsűs v. férefűsűjű (galamb), férehej (félrehely = árnyékszék), fija Jóska (ifj. Jóska), fija Nóvé, fittyé-gős fittyene, gabona lelke (elsőrendű gabona), hajába-krumpli, hátt víz (tegnap hordott víz), idő java, ijen érő (eddig érő), jajfa (verésre használt bot, pálcá, virgács), jóálló = jótálló, jó kölvín (jól kellvén?) = jóformán, jótét-lélek (jó, jóra való lélek), kákabélű (sovány, vékony), kápolnavitel (kápolnába vitel temetéskor), Kata szűte—Panna fonta beszéd (pletyka), kézkörösz(t)-vonyás, kétkéz-vonyó, koporsótétel, köllös v. köllő v. küllő közepe, külöm-élet (ha a hitestársak elhagyják egymást, azt mondják róluk: külöm-életbe vannak), lábánszennyes (szennyes lábú), lángliszt, lopd el furmán, maga-gyérék és maga-lány, megjárja víz, merevín kétfelé, mérges fekete v. ződ stb. (nagyon fekete, erős zöld stb.), miben érő (meddig érő), milling borotva (a másvilágon az elkárhozottak ágya „élés milling borotvából” lēssz elkészítve), óránfűsűs (olyan galamb, amelyiknek a fésűje az orrára hajlik), öreg este, össze-marok, paptánc (esküvő alatt a fiatalság a községháza előtt marad, a zene szól, a tánc járja — ez a paptánc), pipiszörös kendő (piros-fekete tarka hátrakötő kendő; pipiszörösnek hívják a sze-gésnek használt piros olajos-kartont is), rakott méh (virággporral terhelt méh), repülő ereszet, sēhonnából való, sēnēúr (se úr, se paraszt), sóba-vízbe leves, sonkojos fejű, sűrűbélű (lóra mondják: vastag, telt hasú), szájahútt (málé, hideg szájú), száraz-állás (ko-

csik számára való fedett hely, leginkább fogadóknban), szél-mónár (szélmalom molnára), szűzanya mesztelen, talpalló píz (csósznek a kárbejentesért fizetendő fáradsági díj), tített-hej (kitűzött hely, cél), torkos csizma, törve paszúr, tűröm-víz, vásárállás (vásártér), vastagbélű (vastag, teli hasú), vendég-gomb (-haj, -fog = vált-ható, értékesebb mellénygombsor s minden kijáró gomb, -paróka, műfog), vissza-kéz, vissza-szó (feleselés, huza-vona), vissza- szőrű (visszafelé álló szőrű). — Jellemzők a *csirkék, libák, kacsák* jegyeinek a megnevezései.

Mikor az aprójóságot megjegyezik, a körmét vagy a sarkát szokták ollóval elcsípni; a libának, kacsának néha az úszóhártáját, a „levelit“ is meghasítják. A szerint hogy melyik körmét, sarkát „vették“ vagy melyik „levelit“ hasították, így különböztetik meg a jegy minőségét: jobb sarka vett, bal sarka vett, két sarka vett, — jobb v. bal lábán belső v. középső v. szélső körme vett, — jobb v. bal lábán belső v. szélső levele hasított.

10. *Szórend.* Már a 7. pontban felsorolt mondatok közt is akad olyan, amelyben a szavak rendjének a szokatlansága vonhatja magára a figyelmet. Mert pl. ez a mondat: Akivel a gyerek mosódott szappany, hun van? — talán nemcsak úgy értelmezhető, hogy: Hun van a szappany, akivel a gyerek mosódott? — hanem így is: Amik szappannyal a gyerek mosódott, hun van? Vagyis az eszközhatározó elszakadt mondatkezdő névmási jelzőjétől s ragtalanul a mellékmondat végére került, ahol viszont a főmondat előrevetett alanyának is tekinthető. — Szórend tekintetében különösen viselkedik a *kend* is. (L. az igeragozást). Mintha nem is önálló szó volna, hanem igerag, a kérdő *-ë* s az igekötő utána kerül, holott a kérdő-szócska is, az igekötő is közvetlenül az igeálítmány után szokot következni. Pl. Hozott *kend-ë* nekem valamit a vásárral? *Ken(d)* sè éri *ken(d)* még a másik karácsonyt! — Ha a beszélő szava lihtelességül pontosabb adatot szeretne mondani vagy másokra akarna hivatkozni, de sem erre, sem arra nem tud visszaemlékezni vagy rájönni, — nem azt mondja: nem jut eszembe v. nem tudom ki vót stb., hanem ezt a kifejezést használja: *még nem mondom* ki vót, *még nem mondom* hány koronát fizettem stb. Itt is jellemző a szavak rendje, mert máskülönben a kirekesztő szórend szabályai szerint hátrakerül az igekötő: *Nè féjj (félj), nem mondom még* apádnak! — Több eset van rá, hogy a testi fogyatékoság (pisze, sánta stb.) vagy egyéb feltűnő ismertető-jegy (bodri, füles) ragadványnévvé lesz, csakhogy nem

a vezetéknevet bővíti vagy helyettesíti, hanem mintegy a keresztnév szerepét játssza s mint ilyen a második helyen áll: Bálin' Kicsi, Csikota Bodri, Gáró Sánta, Laci Bojhos, Langó Piszte, Sodró Görbe stb. — Szórendi különösség van ezekben a mondatokban is: „Ha fizetnek, használjon, *ha nem pedig* (= ha pedig nem), hagy fájjon. — A gondviselésé rá hagyom a házat, *ha nem pedig* maj gondomat viseli más. — Éppen fél vót v. lëssz háromra. — De a *fene ütet égye mëg* (= a fene égye mëg ütet), nem tesz bolondán többet!” — Továbbá: Píze van annak, sok. Pór vót, nagy. (L. a 3. pontot).

11. *Névmások. a.) Személynévmás: én, engem, v. éngem v. engem; tē, tígéd* (te csúfl — *tis v. tisis* = *tē is: tisis* nem húson nevelétté; gyere ide, te, — *tē gyere ide*); *ű* (tréfásan v. szemrehányólag: *űkelme*), *űtet; mink, minket* (bennünket v. bennönket); *tik, tiktéket* (benneteket v. bennötöket); *űk* (*űkelmük*), *űket*. Részszelhatározó alakjuk a rövid hangzós *tőből* van: *nekēm, nekēd, neki* stb. (Egyéb ragos és névutós alakjaikra nézve l. a „névragozás“ c. szakasz utolsó előtti bekezdését és a „hosszú mássalhangzó rövid helyett“ c. szakaszt. *Tēhozzátok, tēnállatok* stb.) — Dicsérőleg, kedveskedőleg vagy gáncsolólag a „szintűgy“ határozószó kapcsolatában sokszor kiteszik az *ű* és *űk* névmást, ahol a köznyelvben nem szokás: „*Szintűgy szereti ű, ha cirógattyák. Ijenkő* (ilyenkor) *mán szintűgy várja ű, hogy tőtyögjön vele. Szintűgy lesik űk, hogy mikő fűstől a kímíny. Nem sok embërsig van bennük, pedig szintűgy haragszanak űk, ha más nem segít rajtuk.*“ — A *szintűgy*-ig a hanghordozás monoton, az utána következő állítmányon pedig erős, emelkedett hangsúly van. — b.) *A visszaható névmás* nyomatékosítva így hangzik: *önnönmagam, önnönmagad, önnönmaga* stb. v. *önkínt magam és magam önkínt, önkínt magad és magad önkínt, önkínt maga és maga önkínt* stb. Pl. *Avvâ csak önkínt magadnak szerzé bajt. Bíró úr, magam önkínt vótam, aki a jószágot behajtottam.* — c.) *Más névmás: ijes-mijes* (ilyen s ilyen, ilyesmi), *mik* (melyik), *amik, akármik, mére* (merre), *mínű, mûta* (mióta), *mé tájonn* (mely tájon) *mé hejt* (mely helyen), *mënné és mënnő* (mennél = minél), *némij része v. némő része* (némely része), *némijik v. némik* (némelyik), *minnyátokat* (mindnyájátokat), *minnyájukat v. minnyájójukat; magagyilkossa* (öngyilkos); *ëggyikünk v. ëggyikönk, ëggyikték v. ëggyikëlék v. ëggyikő:ök, ëggyikük v. ëggyikőjük; ëggyönk* — má-

sónk (egyikünk — másikunk), äggyötök — másótok, äggyójük — másójük.

Amely v. amelyik helyett általánosan járja az *aki v. ami*. Pl. *Ami fija* Makón lakik, az első asszonytú való. *Ami fődek* érébb esnek, azok mán sokkâ jobbak. Megdöglött a *ló, akit* a tülënn vëtem.

12. *Kötöszók*. Az *és* ismeretlen a tiszta nép közt, csak rövidítve használatos ezekben: ki s mík, ki s be, lë s föl. — Megengedő és ellentétes kötöszókul a következők járatosak (ámbár, noha, jóllehet -- hiányzik): bárha, ha (= hanem), mikor, pedig, pedig hát. Pl. Nem eszt kértem, *ha* a másikat. Hogy mënnyek oda, *mikó* nem is üsmerem úket? — Magyarázók: mer v. mē, mer hát v. mē hát (mert), hászën, hiszën, úgy is, ús sē = úgy sē. Pl. Êvéhetéd, mer aj jó lány. Minek tátod itt a szadat, ús sē kapsz belülle!

IV. Nevek.

Rokonságnevek.

A „gyerek“ (= fiú) és a „lány“ az apját „édésapám“-nak, az anyját „édésanyám“-nak, nagyapját „öregapám“-nak, nagyanyját „öreganyám“-nak v. „szülém“-nek v. „dajkám“-nak hívja. A nagyszülők szülei „dédöregapa“ és „dédöreganya“, megszólításban „öregapám“ és „öreganyám“.

Az idősebb testvért „bátyám“-nak és „néném“-nek nevezik (megszólításban „bácsi“ és „néni“), a fiatalabbat pedig „öcsém“-nek és „húgom“-nak. Apai és anyai ágról való idősebb testvér vagy rokon szintén „bácsi“ (néha „bátyámuram“ és „báty' ura“) és „néni“; a családdal lakó, bármily ági öreg nagybátyának és nagynénének néhol „máskapó“ és „máskanyó“ a neve.

A gyerekek felnőtt korú bátyjukat és nénjüket „mëgböcsülik“ azaz „kend“-nek szólítják; máskülönb tegezödnek.

A hitvestársak egymást „uram“-nak és „felesigëm“-nek mondják; megszólításkor a férj tegezi a feleségét, a feleség pedig *kendëzi* a férjét. Az ember a felesége távollétében így beszél róla: „az én felesigëm, az asszony, a mi asszonyunk, anyó“; ez pedig az uráról: „az én uram, a mi embërünk, a gazda, a mi gazdánk, ez“.

A férj a felesége, a feleség a férje szüleit „ipam“-nak és „napam“-nak v. „apámuram“-nak és „anyámasszony“-nak (néhol „máskapó“-nak és „máskanyó“-nak) tiszteli. Ezek amazokat „vejem“-nek és „mënyem“-nek mondják és tegezik.

A vó a felesége fölserdült, leginkább nös férfi testvéreit és rokonait „mëgböcsüli“ és „sögor“-nak hívja, az idősebb, férjes nőttestvéreket pedig „sögorasszony“-nak; a vőt a „mënyecske“

minden testvére és rokona „sógor“-nak szólítja.

A feleség a férje minden ági bátyját „öregbik uram“-nak tiszteli, öccseit pedig vagy „kisebbik uram“-nak kendezi (ha nála idősebbek s különösen ha nősek) vagy *te*-nek szólítja; férje összes néneit „asszonyom“-nak mondja, húgait tegezi; férje összes nő testvéreinek és rokonainak a férjei rá nézve „sógor“-ok. Őt viszont a fiatalok „ágyó“-nak „böcsülik“, a nála idősebbek pedig tegezik, a húgok férjei „sógorasszony“-nak hívják.

A szülők fiuk és lányuk ipát- napát „nász“-nak v. „nászuram“-nak és „nászasszony“-nak nevezik.

A vő és menyecske testvérei és fiatalabb rokonai az apóst és anyóست kölcsönösen „öregapám“-nak és „öreganyám“-nak tisztelik.

A kereszt- és bérmaapa s anya „koma“ v. „komám uram“ és „komasszony“, a gyerekek részéről „körösztapám“ és körösz-tanyám“, jobban megkülönböztetve „körösztlő körösztapám, anyám“ és „bérmáló körösztapám, anyám“. (Nekem Gilingér Panna körösztanyám vót bérmálásrú.)

Mikor ennek előtte Radnára jártak, akik első ízben mentek a búcsúra, a glogováci öt-halomnál mind választottak maguknak külön-külön egy-egy embert vagy asszonyt, aki ott megkeresztelte őket: a férfiakat ember, a nőket asszony. Ettől kezdve ezek is „körösztapám, körösztanyám“, illetve „koma, komasszony“ lettek.

Családnevek.

Antal, Baka, Bakai, Bálint, Balog, Bárdos, Beke, Bényóczi, Bérnát, Borsos, Bucányi, Czene, Csapó, Csikóta, Dancsi, Dinnyés, Diós, Dori, Farkas, Fazékas, Fejes, Furák, Gyevi (Győ), Gyürki, Halász, Hangai, Herczeg, Juhász, Kádár, Kardos, Kerekes, Kiss, Kókai, Korom, Körösztői, Körösztúri, Kurucz, Lajtos, Langó, Lúczó, Ludányi, Magyar, Marczika, Mátó, Mészáros, Nagy, Nyíri, Oláh, Pintér, Réstás, Rizsik, Simon, Sípos, Sohojda, Sóki, Sütő, Szabó, Szakál, Szélés, Szentési, Szepesi, Szigeti, Szomorú, Takács, Tari, Tóth, Vajda, Varga (nagyon sokféle), Veréb, Vig, Vízhányó.

Keresztnevek.

Anna (Annus, Panna, Panni, Pannus), András (Andris, Andri), Antal (Anti, Tóni), Ágnes (Ágnyis), Balázs, Erzsébet (Örzse, Örzsi, Pöre, Pörzsi), Ferenc (Ferkó, Ferus), Gábor, Gergely (Gergé, Gergus), Ilona, István (Pista, Pisti), Imre, János (Jani,

Jancsi, Jankó), József (Jóska), Julianna (Julis, Juli, Julcsa, Julinka), Katalin (Kata, Kati), Krisztina (Krisztin), Luca, Mária (Mári, Mari, Maris), Márta, Márton (Marci), Mátyás (Matyi), Mihály (Misa, Miska), Noé (Nóvé), Orsolya (Orsik), Pál (Pali, Palkó), Péter, Rózál (Roza, Rozi, Rúza, Ruzsi), Sándor, Teréz (Tërka, Tërüs), Veron (Vërony, Vëronka, Vëri, Vërka).

Ragadványnevek.

Ánó, Apró, Bacsó, Ballangó, Bandi, Bëtyár, Bëtyó, Bikás, Bodó, Bodor, Bornyú, Burdi, Burkus, Burúzs (Ambrús), Czakó, Czihi, Czingël, Czinogós, Czuczika, Csëfes, Csëlë, Csicsa, Csikar, Csuszi, Csücsür, Dudás, Fercsi, Garajkó, Gáró, Gazdag Furák, Gatyás, Gëdënda, Gonda, Gyalús, Gyëpi, Gyilgyi, Gyuri, Hasi, Hentës, Jakab, Jëdna, Józsa, Kaczúr, Kacsaj, Kácsa, Kajzër, Kakas, Kalapos, Kapcsë, Karabács, Kecskés, Koszta, Kotorány, Kotyësz, Kukucs, Kuszi, Kutik, Laczi, Laska, Lukas, Matyó, Nëmës, Pájó, Páppá, Pëczkó, Péró, Pëtor, Pipíske, Pisti, Pisztoj, Platysz, Prófé, Pruszlik, Punyë, Puskás, Rëfërás, Rëku, Rëzge, Rossz Miska, Samu, Sinka, Snadár, Sodró, Sörës, Subasa, Sutús, Szegyes, Szél Antal (szélmalma volt), Szëlső, Szent v. Szenti, Szilaj, Szittyencs, Szökő, Szurutyka, Tádë, Tallas, Tëtë, Tiraj, Topa, Topár, Tuncsi, Üti, Zakar, Zöd bíró, Zsetta, Zsíros, Zsofi.

Pl. a Vargákat így különböztetik meg egymástól: Bandi Varga, Czakó V., Cziri V., Gergé V., Gyëpi V., Hasi V., Kakas V., Kasznár V., Koszta V., Kotyësz V., Kukucs V., Kuszi V., Marci V., Punyë V., Puskás V., Rëku V., Sinka V., Szegyes V., Szenti V., Tëtë V., Topa V., Tuncsi V. stb.

Zsidó ragadványnevek: Hërmány, Jakab zsidó, kis sógor, Kóbi, Ienbótos, Ruzsika, sárga v. szármába-való zsidó.

Lónevek, marhanevek, kutyanek.

1. Badár, Csézár, Csilla, Csillag, Csinus, Fakó, Gyurka, Jancsi, Julcsa, Kakas, Kesej, Liszka, Mirza, Mokány, Muszka, Pille, Pujka, Rigó, Sárga, Sári, Szárcsa, Szikra, Tajték, Tüzes, Vaskó, Vidra, Villám.

2. Bimbó, Bojtos, Busa, Csákó, Cigány, Daru, Gombos, Jámbor, Káplár, Lombár, Mozsár, Pirók, Rúza, Vëllás, Virág.

3. Bársony, Bodri, Bojhos, Bundás, Bundzsi, Csárdás, Duhaj, Duna, Fickó, Finánc, Hattyú, Hektor, Kadét, Kőrös, Kurta, Landor, Marus, Mungó, Pici, Rigó, Sajó, Talpas, Tisza, Zsandár.

Állathívogatók és kergetők.

1. *Csikó.* Csina, csina! Ne csikó, ne, ne! — Csött ne!
2. *Disznó.* Koca, koca! Poca, poca, pocikám! Ca, ca! Csi, csi! — Huj, huj ne, kuss, kuska, ide ne!
3. *Kacsa.* Lilikém elő, lilili! Kacs, kacs, kacs! — Kács ki, kács te!
4. *Kutya.* Gyere ide! Ne, ne! Psz! — Csiba, csiba ki, kijeb, nem mégy ki? Uszu, uszu ne, ühü ne!
5. *Ló.* Ne, ne, ne! Hó, hóha! — Farta te, gyí ne, nye, co te, co ne!
6. *Lúd.* Biruskám, bir, bir, bir! Papajkám, papatyi, patyi, paj, paj, paj! Öke, öke, öke! — Êzzse te, hêzzse ki, hêzzse nel Vêzzse! Be ólába, be, be, be!
7. *Macska.* Cicicic! Cicuskám! — Siccl!
8. *Tehén* Boci, boci, bocikám! — Tâla, tâla te, tâla ne, tala, tala ne, tala te! Haj el, haj!
9. *Tyúk.* Pipikém elő, pipipipipi! Csire elő, csire, csire, csire! — Hiss! Hiss ê, he!

* * *

Gyermeknyelv.

Aggyot Jézus (= Adj jót Jézus? — Ha a kicsi tüszent, így kívánják egészségére), bábó = láb, bari = bárány, bibis = fáj v. seb, biruska = liba v. lúd, boci = borjú v. tehén, cica = macska, cocó = ló, csecse = szép, csócsó = étel, csócsó még = edd meg, csincs = nincs, csurka = fürdővíz, csücsül = ül, csicsiskál = alszik, didi = csecs, gingő = ing, happá = állj le v. ugorj föl, kácsi = kalács, kókkó = fej, mámmá = anya, páppá = apa, papa = kenyér, pipi = csirke v. tyúk, poca = disznó v. malac, puszi = csók, taccs = ölbe, táj v. mennyünk táj = sétálni, tente = feküdni, tubi = galamb, tütü = víz v. iszik.

* * *

Befejezés.

Ha már most azt kérdenők, hogy a róm. kath. vallású, színmagyar *Apátfalva* melyik nyelvjáráshoz tartozik, nem felelhetnénk egyebet, mint hogy *vegyes terület*. Feltalálható benne az alföldi *szegedvidéki* nyelvjárás sok jellemző tulajdonsága (-hon, -hön; ly

= j; láti, látítok, látik; -nn rag; -uk, -ük), továbbá a *tiszántúlié* (ézés, ízés; belüllem, túllem, tellik), a *palócé* (a szóvégi -n jésülése, hozzi kē és hozzík kē) stb. Az apátfalvai nyelvjáráshoz fel-tűnő módon hasonlít az adavidéki. (L. Bacsó Gyula: Az adavidéki nyelvjárás).*

Sz. 1/9: B 25020

* Még nagy csomó szót és szólást, közmondást, mondókát és verset gyűjtöttem Apátfalván. Sajnos, e füzetke korlátozott terjedelme miatt csak a nyelvteni anyagot adhattam közre.

Tartalomjegyzék.

Apátfalva régi multja	—	—	—	3 oldal
I. Hangtan. Bevezetés	—	—	—	5 „
1. Magánhangzók	—	—	—	5 „
a) Minőségi változások. Zártabb hang nyiltabb helyén	—	—	—	5 „
Nyiltabb hang zártabb helyén	—	—	—	7 „
Az <i>ë</i> és <i>ö</i> váltakozása	—	—	—	8 „
A kötőhangzók. <i>Ë</i>	—	—	—	8 „
<i>O</i>	—	—	—	10 „
<i>Ö</i>	—	—	—	10 „
Két-hangrendű szók	—	—	—	10 „
Ikerszók	—	—	—	10 „
b) Mennyiségi változások	—	—	—	11 „
Az <i>í</i> , <i>ú</i> , <i>ü</i>	—	—	—	11 „
A szótagok számának a változása	—	—	—	12 „
Egyéb magánhangzócsere	—	—	—	13 „
2. Mássalhangzók	—	—	—	14 „
a) Minőségi változások	—	—	—	14 „
A jésülés	—	—	—	16 „
A hasonulás (asszimiláció)	—	—	—	18 „
b) Mennyiségi változások	—	—	—	19 „
c) A mássalhangzók számának a változása. Több mássalhangzó	—	—	—	20 „
Kevesebb mássalhangzó	—	—	—	21 „
II. Szóképzés, ragozás. Szótövek	—	—	—	26 „
Szóképzés	—	—	—	26 „
Névragozás	—	—	—	31 „
Igeragozás	—	—	—	33 „
III. Mondattan	—	—	—	39 „

IV. Nevek. Rokonságnevek	—	---	—	48 oldal
Családnevek	—	—	—	49 „
Keresztnevek	—	---	—	49 „
Ragadványnevek	—	—	—	50 „
Lónevek, marhanevek, kutyanek	—	---	—	50 „
Állathívogatók és kergetők	—	—	—	51 „
Gyermeknyelv	—	—	—	51 „
Befejezés	—	—	—	51 „

Javítandók: A 6. oldalon felülről a 15. sorban végű helyett *végű*; a 8. o. al. a 13. s. „Czuczor Fogarasi” h. „Czuczor-Fogarasi”; a 8. o. al. az 1. s. ötenn h. ötenn; a 9. o. fel. a 7. s. *a-k* h. a *-k*; a 9. o. al. az 5. s. birtokos személyjeles h. *birtokos-személyjeles*; a 9. o. al. a 4. s. második-személyében h. *második személyében*; a 16. o. al. az 5. s. (küzköd) h. [*küzköd*]; a 16. o. al. az 1. s. „hézag és ütleg” h. „hézag” és „ütleg”; a 19. o. al. a 12. és 11. s. helyesen így hangzik: „Legtöbbször az *l* nyúlik meg és pedig igékben: főll, nyöll, szógáll, szóll stb.”

XB 141077

CSANÁDVÁRMEGYEI KÖNYVTÁR.

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK:

dr BARNÁ JÁNOS és dr EPERJESY KÁLMÁN.

A sorozatban eddig megjelentek:

1. Bálint Alajos: *Makó város települési és emberföldrajzi vázlata.*
2. Dr. Eperjesy Kálmán: *Kopáncs-pusztai éremlelet.*
3. Dr. Márton György: *Az apró- (dug) hagyma osztályozása és szárítása Makón.*
4. Dr. Banner János: *Jelentés a magyarcsanád-bökényi próbaásatásokról.*
5. Móra Ferenc: *Lovassírok Kunágótán.*
6. *Makó várossának közönséges és az abban lévő reformata ekkle'siának különös leírása. Szírbik Miklós prédikátor által 1835/6. eszt. Sajtó alá rendezte: Dr. Eperjesy Kálmán.*
7. Takáts Lajos: *Az apátfalvai nyelvjárás.*

